

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2024, s. 12: 411-448

Menâkıbu Bağdâd ve Müellifinin Kimliği Meselesi
Manâqıb Bağhdâd and the Matter of its Author's Identity

Abdulhamit DÜNDAR

Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Ortaçağ Tarihi ABD,
Assistant Professor, İzmir Kâtip Çelebi University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History
abdulhamitdundar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3126-6640

DOI: 10.56720/mevzu.1486225

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Mayıs / May 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Temmuz / July 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Dündar, Abdulhamit. "Menâkıbu Bağdâd ve Müellifinin Kimliği Meselesi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 411-448.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1486225>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Bu çalışma, Abbâsîlerin son döneminde Bağdat'ın fiziki yapısına dair nadir bilgiler içeren ve hitat türü muhtasar bir eser olan *Menâkıbu Bağdâd*'in müellifinin tespitine odaklanmaktadır. 1924 yılında Muhammed Behcet el-Eserî tarafından ilk kez yayınlanmasının ardından, eserin İbnü'l-Cevzî'ye nispeti hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. *Menâkıbu Bağdâd*'in İbnü'l-Cevzî'den başka oğlu Yusuf'a, torunu Abdurrahman'a ve ismi bilinmeyen bir 7/13. yüzyıl müellifine ait olduğu iddiaları öne sürülmüştür. 2008'de Muhammed Abdullah el-Kadahât tarafından gerçekleştirilen ikinci neşirde ise geçerli herhangi bir tarihi kanıt bulunmamasına rağmen eserin müellifi İbnü'l-Fuvatî gösterilmiştir. Eserle ilgili tartışmanın bir bölümünü de bu metnin İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserinin özeti olduğu iddiası oluşturmaktadır. Çalışmada, *Menâkıbu Bağdâd*'in müellifi hakkında ileri sürülen farklı görüşler kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmuş; mevcut eserin, İbnü'l-Cevzî'nin yazdığı ve daha kapsamlı bir kitap olduğu düşünülen *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserin özeti olduğu iddiası da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Metin analizi ve rivayetlerin karşılaştırılması yöntemleriyle eser çok yönlü bir incelemeye tabi tutularak müellifin kimliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, İbnü'l-Fuvatî

Abstract

This study focuses on the identification of the author of *Manâqib Baghdad*, a short work in the genre of khitât, which contains rare information about the physical structure of Baghdad in the late Abbasid period. After its first publication in 1924 by Muhammad Bahjat al-Atharî, different opinions have been put forward regarding its attribution to Ibn al-Jawzî. In addition to Ibn al-Jawzî, it has been claimed that *Manâqib Baghdad* belongs to his son Yusuf, his grandson Abdurrahman, and an unknown 7th/13th century author. In the second edition, published in 2008 by Muhammad 'Abdullah al-Qadahât, Ibn al-Fuwâtî was identified as the author of the work despite the absence of any valid historical evidence. Another part of the debate about the work is the claim that this text is a summary of Ibn al-Jawzî's *Manâqib Baghdad*. In this study, the different views and evidences put forward about the author of *Manâqib Baghdad* and the claim that the present work is a summary of Ibn al-

Jawzî's *Manâqib Baghdâd*, which is thought to be a more comprehensive book, are examined in detail. By means of textual analysis and comparison of narrations, the work has been subjected to a multifaceted analysis and the identity of the author has been tried to be determined.

Keywords: Baghdâd, Ibn al-Jawzî, *Manâqib Baghdâd*, Ibn al-Fuwâî

Giriş

Bu çalışma, *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserin yazarının kimliğini tespit etmeye odaklanmaktadır. Hatib el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdad*'ı Selçuklu hakimiyeti öncesi Bağdat'ın fiziki yapısındaki değişiklikleri izlememize imkân tanırken, Selçuklu dönemi için bu bilgiler eksiktir. *Menâkıbu Bağdad* ise Hatib'in vefatından sonra şehirde yaşanan değişiklikleri kapsaması yönüyle, Selçuklular dönemi Bağdat'ının fiziki yapısı hakkında bilgi edinmemizi mümkün kılan nadir bir kaynaktır. Bağdat, Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine girmesinden itibaren, Türkler için kültürel, siyasi ve dini açıdan çok daha önemli bir merkez haline gelmiştir. Selçuklu hakimiyeti altındaki Bağdat'ın fiziki yapısında meydana gelen değişiklikler, dönemin tarihi ve toplumsal dinamiklerini anlamak için önemli ipuçları sağladığı gibi, Selçukluların Bağdat'taki imar faaliyetlerini takip etmemize ve Türklerin bu tarihi şehir üzerindeki etkilerini daha net bir şekilde anlamamıza imkân vermektedir.

Bağdat tarihi araştırmaları için kritik bir kaynak olmasına rağmen, *Menâkıbu Bağdâd*'in yazarının kimliği konusu hala kesinlik kazanmamıştır. Muhammed Behcet el-Eserî (1902-1996)¹ tarafından 1924 yılında Bağdat'ta neşredilen *Menâkıbu Bağdâd*'in², ilk neşrinin üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen müellifinin kimliği konusundaki tartışma hala devam etmektedir. Bu çalışma, Selçuklular devri Bağdat tarihi için özel bir önemi haiz olan *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserin meşhur tarihçi İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) ait olduğunun delillerini ortaya koyma amacına matuf olarak ortaya çıkmıştır.

¹ Iraklı edip, şâir ve yazar. Bk. İsmail Durmuş, "Muhammed Behcet el-Eserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/308-310.

² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, ed. Muhammed Behcet el-Eserî (Bağdat: Matbaatu Dârü's-Selâm, 1924).

Çalışmada, *Menâkıbu Bağdâd'*ın yazarıyla ilgili kimlik tartışmalarının incelenmesi ve bu tartışmalara dair iddiaların ve delillerin gözden geçirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle, daha önceki araştırmacıların zayıf bir biçimde odaklandıkları *Menâkıb* metnini analiz etmeyi, metnin İbnü'l-Cevzî'nin diğer eserleriyle olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin *Muntazam'*ındaki "Ve fihâ üssiset Medînetü Bağdâd³ (Bu yılda Bağdat şehri kuruldu)" başlığı altında yer alan rivayetlerle *Menâkıb'*da *Târîhu Bağdâd'*dan iktibas edilen rivayetleri karşılaştırarak, bu üç eser arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak da çalışmanın önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın bir diğer amacı, *Menâkıbu Bağdâd'*ın İbnü'l-Cevzî'ye ait olamayacağı görüşünün dayandırıldığı iddiaların tutarsızlığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, elde edilen kanıtlar iç ve dış deliller olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İç deliller, *Menâkıb* metninde eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğuna işaret eden bulguları içermektedir. Dış deliller ise *Menâkıbu Bağdâd'*ın İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğunu belirten muahhar kaynakların şahadetlerinden ibarettir.

Çalışma, giriş bölümünü takiben, literatür değerlendirmesi, eserin türü ve özellikleri, metin analizi ve iddialar ile bunlara verilen cevaplar olmak üzere dört ana bölümden meydana gelmektedir. Genel bir değerlendirme ve elde edilen bulguların özetlendiği sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

1. Literatür

Menâkıbu Bağdâd, ilk kez Muhammed Behcet el-Eserî tarafından 1924 yılında Bağdat'ta yayımlanmıştır. Nâşir, mütevazı hacmi nedeniyle eseri "risâle" olarak tanımlamış ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201)⁴ atfetmiştir. Ancak, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olup olmadığı hususunda şüphe taşıdığını, "Bu risalenin Şeyh Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'ye nispetine güvenmiyorum ve bu bilginin sıhhatinden emin değilim"⁵ sözleriyle ifade etmiş-

³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l ümem* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 8/69.

⁴ Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543-549.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 3.

tir. Eserin müellifinin kimliğiyle alakalı ilk mütalaa *Lügatü'l-Arab* dergisinde Yûsuf Ganîme'nin kaleme aldığı yarım sayfalık bir nottan ibaret olup, Ganîme burada Eserî'nin neşrettiği metinde geçen, hicrî 614, 646 ve 654 senelerinde Bağdat'ta meydana gelen taşkın haberlerinin İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple, risalenin müellifinin, Moğollar'ın 656/1258'deki Bağdat işgali sırasında idam edilen İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Ebû Muhammed Yusuf (ö. 656/1258) olabileceğini öne sürmüştür⁶.

Ganîme'den sonra özellikle *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî*'de, *Menâkıb*'ın müellifinin kimliğiyle ilgili bir dizi yazı kaleme alınmıştır. Bu mecradaki tartışmayı Aligarh Üniversitesi'nden Abdülaziz el-Meymenî er-Râjkotî'nin (1888-1978) başlattığı anlaşılmaktadır. Muhammed Behcet el-Eserî'nin şüphesine dikkat çeken Meymenî, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân*'ında ve Lisânüddîn İbnü'l-Hâtîb'in *Rakmü'l-Hulel*'inde İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu Bağdâd* adını taşıyan bir ciltlik eserinin olduğuna dair kayıtlar bulunduğuna işaret etmiş, netice itibarıyla *Menâkıb*'ın İbnü'l-Cevzî'ye aidiyeti hususunda herhangi bir şüpheye mahal bulunmadığını vurgulamıştır⁷.

Yakub Naum Serkis, Meymenî'ye cevap niteliğinde kaleme aldığı yazıda ise, *Menâkıb*'ın İbnü'l-Cevzî ile aynı adı, künyeyi ve lakabı taşıyan ve Hülâgû'nun (1256-1265) Bağdat işgali sırasında idam edilen torunu Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Yûsuf b. Abdurrahman (ö. 656/1258) tarafından kaleme alındığını ileri sürmüştür. Serkis, bu düşüncesini metinde İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait bilgilerin bulunmasına dayandırmıştır⁸. Meymenî, Serkis'e cevap niteliği taşıyan ikinci yazısında, kaynaklarda torun İbnü'l-Cevzî'nin böyle bir eserinin olduğunu teyit eden herhangi bir bilgiye rastlanmadığını belirterek Serkis'in iddiasının tutarsızlığını ortaya koymuştur⁹. Meymenî'nin yazısının üzerine bu kez Abdullah Muhlis, Serkis'in iddia-

⁶ Yusuf Ganîme, "Müellifü Menâkıbu Bağdâd", *Lügatü'l-Arab* 4/5 (1926), 274.

⁷ Abdülaziz Meymenî, "Havle kitâbin (Tetimmetü'l-yetîme)", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 8/6 (1928), 368.

⁸ Yakub Naüm Serkis, "İbnü'l-Cevzî ve İbnühû ve Hafidühû, Müellifü Menâkıbu Bağdâd", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 8/10 (1928), 631.

⁹ Abdülaziz Meymenî, "Kelime fî kitâbi Menâkıbu Bağdâd", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/2 (1929), 119-120.

sının tutarlı olduğunu beyan eden bir yazı kaleme almıştır¹⁰. Muhammed Râgıb et-Tabbâh ise konuya ilişkin yazısında, Halep Ahmediye Kütüphanesi'ndeki yazmalar arasında Abdurrahman b. Muhammed el-Ömerî'nin *ed-Dürrü'l-Munaddad fî Ricâli'l-İmâm Ahmed* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinin bir listesinin verildiğini ve 37. sırada *Menâkıbu Bağdâd*'in zikredildiğini belirtmiştir. Ayrıca tartışmaya konu olan İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait haberlerin torunu ya da başka biri tarafından esere sonradan eklenmiş olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Tabbâh, bunun yadırganacak bir durum olmadığını, zira *Keşfü'z-Zünûn*'da da Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) vefatından sonraya ait biyografilerin bulunduğunu, zeyillerin asıl metinle karıştırılmasından dolayı böyle durumların ortaya çıktığını beyan ederek tartışmaya yeni bir yaklaşım getirmiştir¹¹. Tabbâh'ın ricası üzerine Zâhiriyye Kütüphanesi müdürü Hüsnî Kesm, İbn Receb'in *Zeylû Tabakâti'l-Hanâbile*'sinin kütüphanedeki yazma nüshasını incelemiştir. Burada İbnü'l-Cevzî'nin eserleri arasında *Menâkıbu Bağdâd*'in zikredildiğini, bunun da Tabbâh'ın görüşünü teyit ettiğini ve *Menâkıb*'in İbnü'l-Cevzî'ye nispeti hususunda en ufak bir şüpheye mahal bulunmadığını beyan etmiştir¹². Mustafa Cevad ise, bu eserin, kaynaklar tarafından İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğu teyit edilen ancak günümüze ulaşmayan bir ciltlik *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserin muhtasarı (özet) olduğunu belirtmiştir¹³.

2008 yılında *Menâkıb*'in ikinci neşrini gerçekleştiren Muhammed Abdullah el-Kadahât, yeni baskı münasebetiyle kaleme aldığı mukaddimede, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ya da onun torunlarından herhangi birine ait olmadığını, aslında bu eserin yazarının İbnü'l-Fuvatî (ö. 723/1323)¹⁴ olduğunu ileri sürmüş ve bu iddiasını Zehebî'ye (ö. 748/1348)¹⁵ dayandırmıştır. Kadahât, İbnü'l-Fuvatî'nin öğrencilerinden olan Zehebî'nin, *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde hocasının teliflerini listelediğini ve bunlar arasında *Menâkıbu Bağdâd* adında bir

¹⁰ Abdullah Muhlis, "İbnü'l-Cevzî", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/2 (1929), 118-119.

¹¹ Muhammed Râgıb Tabbâh, "Kitâbü Menâkıbu Bağdâd", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/7 (1929), 439-440.

¹² Hüsnî Kesm, "Cevâb Alâ Suâl", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/10 (1929), 634.

¹³ Abdulhamid Alücî, *Müellefâtü İbnü'l-Cevzî* (Bağdat: Şeriketü Dâri'l-Cumhûriyye li'n-Neşr ve't-Tâb', 1965), 178.

¹⁴ Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvatî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/47-49.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2013, 44/180.

eserin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak yapılan taramalarda ne Zehebî'nin *Tarih*'inde ne de onun diğer kitaplarında hocası İbnü'l-Fuvatî'nin böyle bir kitabından söz ettiğine rastlanmıştır. Aksine, Zehebî *Menâkıbu Bağdâd*'ı Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin eserleri arasında zikretmektedir. Dahası Kadahât'ın *Târîhu'l-İslâm*'da referans gösterdiği yerde İbnü'l-Fuvatî'nin değil İbnü'l-Cevzî'nin eserlerinin listesi bulunmaktadır¹⁶. Netice itibariyle Kadahât'ın iddiasının herhangi bir tarihi kaynağa dayanmayan fahiş bir hatadan ibaret olduğu anlaşılmakta, bu da İbnü'l-Fuvatî'ye nispetle gerçekleştirdiği neşri diğer kusurlarıyla birlikte itibar edilmemesi gereken bir metin haline getirmektedir.

Menâkıb müellifinin kimliğiyle ilgili bir asırlık tartışmanın belki son hal-kasını Şekîb Râşid Beşîr Âl Fettâh'ın kaleme aldığı makale oluşturmaktadır¹⁷. Âl Fettâh'ın çalışması *Menâkıbu Bağdâd*'ın müellifinin kimliği meselesini makale hacminde ele alması yönüyle bir ilktir. Makalede, metin tenkidi ve karşılaştırma yöntemi kullanılarak eserin yanlışlıkla İbnü'l-Cevzî'ye atfedildiği savunulmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Ebû Muhammed Yusuf'a, adı, künyesi ve lakabı kendisinininkiyle aynı olan Torunu Abdurrahman'a ait olduğu iddialarını değerlendiren Şekîb, makalenin provakatif başlığından da anlaşılacağı üzere¹⁸, *Menâkıb*'ın yanlışlıkla İbnü'l-Cevzî'ye atfedildiğini savunur.

Âl Fettâh'ın, *Menâkıbu Bağdâd*'ı İbnü'l-Cevzî'nin tarihe dair önemli eseri *Muntazam* ile karşılaştırma düşüncesi orijinal bir yaklaşım olmakla birlikte, karşılaştırdığı bilgilerden yaptığı istidlaller üzerine inşa ettiği iddiaların büyük bir kısmı hatalıdır. Söz konusu bilgilerin bir kısmı birbiriyle alakasız, diğer kısmı ise çeliştiği iddia edilen ama gerçekte herhangi bir çelişki içermeyen örneklerden oluşmaktadır. Aslında Âl Fettâh'ın sunduğu örnekler, *Menâkıb* ile *Muntazam* metinleri arasında bir çelişkidен ziyade, uyum olduğunu göstermektedir.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 42/290; Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fuvatî, *Menâkıbu Bağdâd*, ed. Muhammed Abdullah Kadehât (Amman: Dâru'l-Fârûk, 2008), 32.

¹⁷ Şekîb Râşid Beşîr Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", *Âdâbü'r-Râfideyn* 64 (2012), 133-168.

¹⁸ "Yanlışlıkla İbnü'l-Cevzî'ye Atfedilen *Menâkıbu Bağdâd* Kitabı"

Menâkıbu Bağdâd' da Bağdat tarihi üzerine yazılmış birçok kaynaktan iktibaslar bulunmaktadır. Bu iktibasların kronolojik olarak en geç tarihli olanı ve aynı zamanda *Menâkıb'* in belki de en önemli bölümünü teşkil eden İbn Akıl'ın *Kitâbü'l-Fünûn'* undan yapılan alıntıdır. Esasen *Menâkıb'* ı 5/11. yüzyıl Bağdat topografyası açısından vazgeçilmez bir eser konumuna yükselten en önemli bilgi kümesini İbn Akıl'den nakledilen bu bölüm oluşturmaktadır. Mezkur bölüm George Makdisi (1920-2002)¹⁹ tarafından İngilizceye çevrilerek iki değerlendirme makalesi halinde yayınlamıştır²⁰. Makdisi'nin bu makaleleri, 5/11. Yüzyıl Bağdat topografyası hakkında bugüne kadar yapılmış en iyi araştırmalar arasında yer almanın yanında, Selçuklular döneminde Bağdat'ın Dicle kıyılarındaki yapıları, caddeleri ve sokakları hakkında oldukça betimleyici bilgileri ihtiva eden İbn Akıl rivayetini daha yüksek bir bilgi seviyesine taşımıştır. Salih Ahmed el-Ali (1918-2003)²¹, Makdisi'nin söz konusu makalelerini önemine binaen *Hitatu Bağdâd fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicri*²² başlığıyla müstakil bir kitap olarak Arapça'ya tercüme etmiştir.

Menâkıbu Bağdâd' in müellifinin kimliğini tespit etmeye odaklanan bu makalenin ortaya çıkmasının iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Bağdat'ın fiziki yapısını konu alan bu eserin Türkçe çevirisini hazırlarken, çevirinin neşrinden önce yazarının kimliğiyle ilgili literatürdeki bilgi kirliliğini gidermektir. İkincisi ise, *Menâkıbu Bağdâd'* in İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğu iddiasını destekleyen delilleri açıklama gerekliliğidir. Kaynakların sarîh şehadetleri ve *Menâkıb* metninin analizi ışığında kaleme alınan çalışmamızın bu noktasında, *Menâkıbu Bağdâd'* in müellifinin kimliği üzerine yapılan tartışmalar ve ileri sürülen düşüncelere temas ettikten sonra eserin türü ve özellikleri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

¹⁹ Cengiz Tomar, "Makdisi, George M.", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/430.

²⁰ George Makdisi, "The Topography of Eleventh Century Bağdâd: Materials and Notes (I)", *Arabica* 6/2 (1959), 178-197; George Makdisi, "The Topography of Eleventh Century Bağdâd: Materials and notes (II)", *Arabica* 6/3 (1959), 281-309.

²¹ Ahmet Özel, "Sâlih Ahmed el-Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/459.

²² George Makdisi, *Hitatu Bağdâd fi'l-karni'l-hâmisi'l-hicri*, çev. Sâlih Ahmed el-Ali (Bağdat: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2013).

2. Eserin Türü ve Özellikleri

Menâkıbu Bağdâd, Bağdat'ın fiziki yapısı hakkında bilgi veren hitat²³ türü muhtasar bir eserdir. Kitabın günümüze ulaşan tek nüshası Mısır Milli Kütüphanesi (Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye) Ahmed Teymur Paşa Koleksiyonu, Târih, No 1443'te kayıtlı bir mecmuanın içinde, 334-364 sayfaları arasında yer almaktadır. Ayrıca, Irak Müzesi Kütüphanesi 977/31 numarada bir kopyası bulunmaktadır²⁴. Toplam 32 varaktan oluşan eserin, her sayfası 20 satırdan meydana gelmekte olup, bir satırda ortalama 12 kelime bulunmaktadır.

Kitabın adında geçen 'menâkıb' kelimesi, 'övünülecek güzel iş, hareket' anlamına gelen 'menkabe' (menkibe) kelimesinin çoğuludur²⁵. Menâkıb kelimesi, halifeler ya da mezhep imamlarının övülmeye layık davranışlarına dair anlatıların derlendiği eserlerin yanı sıra (*Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, *Menâkıbu Ebî Hânife*), Mekke, Medine, Kudüs, Şam ve Bağdat gibi İslam medeniyetinin beşiği kabul edilen şehirler hakkında yazılan eserlerin başlıklarında da kullanılmıştır (Fezâilü Mekke, Fezâilü'l-Kuds, Fezâilü'l-Basra). Bu türde telif edilmiş eserlerin ana teması, o şehri önemli ve diğer şehirlerden farklı kılan özellikleri vurgulamaktır. Bu anlamda *Menâkıbu Bağdâd* şehirlerin üstün yanlarını ele alan "fedâil" türüne ait bir eserdir.

Menâkıbu Bağdâd, kuruluşundan Moğol işgalinin iki yıl öncesine kadar (145/762-654/1256); Irak iklimi ve Bağdat'ın bu iklimdeki konumu, Irak'ın sınırları, Irak'ın methi, Bağdat adının menşei, Bağdat'ın kuruluşu, Altın Kapı (Bâbü'z-Zeheb) Sarayı'nın inşası, Huld Sarayı'nın inşası, Rusâfe'nin inşası, Kerh'in inşası, Bağdat'ın mahalleleri, Bağdat'ın nehirleri, Bağdat'ın köprüleri, Bağdat'ın mescitleri ve camileri, Rusafe Camii, Hamamlar, Gemiler (Sümevriyyât), Bağdat ve mahallelerinin anlatımı (İbn Akîl rivayeti), Bağdat'ın mezarlıkları bölümleriyle bu bölümden sonra gelen ve *fasıl* başlığını taşıyan dört bölümden oluşmaktadır. Toplam 21 bölümden meydana gelen eserin bölümleri hacim itibariyle orantısızdır. Bu durum bazı bölümlerin çok kısa, diğer

²³ Hitat, bir şehrin topografyası, tarihî coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri, bina ve tesisleri hakkında bilgi veren Arapça eserlerin ortak adıdır. Bk. İsmail Yiğit, "Hitat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/401-402.

²⁴ Alûcî, *Müellefâtü İbnü'l-Cevzî*, 177-178.

²⁵ Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/112.

bölümlerin ise oldukça uzun olması şeklinde tezahür etmektedir. Ayrıca ilk 17 bölümün başlıkları bölüm içeriklerine uygun ibarelerden meydana gelirken, son 4 bölümün başlığı fasıl kelimesinden ibaret olup bölümün konusu hakkında fikir vermemektedir. Bu da son dört bölümün esere sonradan ilave edildiğini ya da eserin orijinal nüshasının tamamlanamamış olduğunu düşündürmektedir.

Fasıl başlığını taşıyan 18. bölümde toplam on iki rivayete yer verilmiştir. Bunlardan 6. rivayet dışındakilerin tamamı *Târîhu Bağdâd'* dan nakledilmiştir. *Târîhu Bağdâd'* dan nakledilen on bir rivayetin tamamı ise "Bağdat'ın menâkıbu, faziletleri ve halkının güzel ahlâkından bahseden bölüm" başlığı altında yer alan rivayetlerden oluşmaktadır²⁶. *Menâkıb'* da fasıl başlığını taşıyan 19. bölümde ise sadece üç rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin üçü de Bağdat'ın mahalleleri hakkında olup, tamamı *Muntazam'* da Bağdat'ın kuruluşunun anlatıldığı "Vefihâ Üssiset Medînetü Bağdâd" başlıklı bölümde yer almaktadır²⁷. Fasıl başlığını taşıyan 20. bölümde yedi rivayete yer verilmiştir. Bunların üçü Bağdat'ta meydana gelen taşkınlık hakkında olup diğer dört rivayet Medâin hakkındadır²⁸. 21. bölüm ise Bağdat'ın içinde bulunduğu Irak İkliminin diğer iklimlerden üstün yanlarına ve söz konusu diğer iklimlerdeki şehirlerin kötü şöhretlerine işaret edilmiştir²⁹.

Menâkıbu Bağdâd' in özellikle son dört bölümünün önceki bölümler gibi müstakil başlıklar taşımayor olması ve bu başlıklar altında yer verilen rivayetlerin düzensizliği, esere henüz tamamlanamamış olduğu izlenimi vermektedir. Öte yandan, *Menâkıb'* in İbnü'l-Cevzî'ye ait olmayacağı iddiasının en eski delili mesabesinde bulunan, İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonra Bağdat'ta meydana gelen üç farklı tarihteki taşkına ait bilgiyi içeren cümlelerin 20. bölümde yer alması, yukarıda işaret edildiği üzere söz konusu bölümdeki rivayetlerin muhtelif konular hakkında olmasıyla ilgilidir. Zira tüm eser boyunca konu bütünlüğü olmayan tek bölüm, fasıl başlığını taşıyan 20. bölümdür. So-

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417), 1/68.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/83; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/104.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 34-36.

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 36-37.

nuç olarak, fasıl başlığını taşıyan 18. ve 19. bölümdeki rivayetlerin tamamının *Târîhu Bağdâd'* dan ve *Muntazam'* dan nakledildiği açıktır. Ancak 20. ve 21. bölümdeki rivayetler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu karineler eserin son kısmının İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıb'* ını nakleden ve ismini bilmediğimiz bir 7/13. yüzyıl müellifi tarafından eklenmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ne var ki, *Menâkıb'* in son bölümleri üzerinde odaklanan bu şüpheler, onu İbnü'l-Cevzî'den başkasına nispet edecek kadar makul bir gerekçe oluşturmamaktadır. Zira eserin esasını teşkil eden önceki kısımların tamamının İbnü'l-Cevzî tarafından yazıldığı aşağıdaki metin analizi kısmında yapılacak olan çalışmayla ortaya konacaktır.

Menâkıbu Bağdâd' da tarih içeren anlatıların tam olarak yarısı 5/11. ve 6/12. yüzyıla aittir. Bu da müellifinin 6/12. yüzyılda yaşadığı konusunda sağlam bir delil sunmaktadır³⁰. Mahalleler konusu ve Bağdat'ın kuruluşu eserin en hacimli kısmını oluşturmaktadır. Bu ikisinden sonra camiler, mezarlıklar ve nehirler başlıkları kitabın en hacimli diğer konularıdır. Bu bölümler, toplam 17.661 kelimededen meydana gelen kitabın 10.279 kelimesini, yani yüzde 58'lik kısmını oluşturmaktadır. Mezarlıklar, hamamlar, çarşılar ve Rusâfe'nin inşası bölümleri mahalleler konusuna dahil edildiğinde, eserin neredeyse tamamının şehrin mahalleleri, sarayları, camileri ve çarşıları hakkında olduğu görülür.

Eserin konu başlıkları Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd'* ı ile büyük benzerlik göstermektedir. *Târîhu Bağdâd'* da yer alan birçok rivayetin nakledildiği bu eserde ondan farklı olarak rivayetlerin özellikle senet kısımlarının bir ya da iki râvî ismine indirgenmek suretiyle kısaltıldığı, bazı rivayetlerin ise metinlerinin ihtisar edilerek alıntılandığı görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam'* ında "Ve fihâ üssiset Medînetü Bağdâd (Bu yılda Bağdat şehri kuruldu)" başlığını taşıyan ve Bağdat'ın tarihine hasredilmiş olan yaklaşık 16 sayfalık bölüm³¹ ile *Menâkıb* metni karşılaştırıldığında,

³⁰ *Menâkıbu Bağdâd'* da geçen hicri yılların tamamı, mükerrerler de dahil olmak üzere şu şekildedir: 145, 146, 147, 151, 157, 167, 260, 261, 280, 289, 307, 328, 329, 329, 330, 340, 379, 383, 420, 448, 450, 466, 466, 488, 506, 509, 515, 517, 524, 530, 538, 538, 554, 554, 564, 569, 569, 572, 572, 575, 614, 646, 654, 654. Bu tarihlerden son dördü İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya aittir.

³¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/69.

her iki metnin; konuları, içeriği, üslubu ve planı bakımından büyük benzerlik gösterdiği, hatta örtüştüğü görülür. Bu da elimizdeki *Menâkıbu Bağdâd*'in İbnü'l-Cevzî ile irtibatını güçlendiren bir başka kanıt olarak durmaktadır. Ayrıca yine *Muntazam*'da İbn Akîl'in Bağdat hakkındaki anlatısını *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserinde naklettiğini ifade etmesi, elimizdeki *Menâkıb* metninin 16. bölümünün İbn Akîl rivayetinden meydana gelmesi, eserin tamamına yakın kısmının İbnü'l-Cevzî'ye ait metinle aynı olduğuna kanıt teşkil etmektedir.

3. Metin Analizi

Bu başlığın amacı, *Menâkıbu Bağdâd* müellifinin kimliği konusuna *Menâkıb*'daki rivayetleri el-*Muntazam*'daki benzerleriyle karşılaştırarak kanıt sunmaktır. Bu amaçla özellikle *Muntazam*'daki "Ve fihâ üssiset medînetü Bağdâd" başlığı altında yer alan rivayetler, *Menâkıb*'dakilerle karşılaştırılacak; iki kaynağın aynı konu hakkında verdiği bilgilerin örtüşen ve ayrışan yönleri ortaya konacaktır. Ancak bu karşılaştırma, *Menâkıb* metninde yer alan tüm rivayetleri içermekten ziyade, kitaptaki sıralamaya göre seçilen bazı rivayetlerin değerlendirmesinden ibaret olacaktır. Rivayet karşılaştırma düşüncesinin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar, iki metin arasındaki benzerliğin boyutlarını ortaya koymak; *Menâkıb* metninin başından başlayarak hangi bölüme kadar *Muntazam* ile yoğun benzerlik gösterdiğini ve hangi bölümden sonra rivayetlerdeki benzerliklerin azaldığını takip etmektir. Böylece *Menâkıb*'ın ilk cümlesindeki "Şeyh Cemâleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî'nin telif ettiği *Menâkıbu Bağdâd* kitabında şöyle dediğini naklettim." ifadesiyle İbnü'l-Cevzî'nin eserinin tam olarak ne kadarlık kısmının günümüze ulaşan *Menâkıb*'da nakledildiği sorusuna büyük oranda cevap verilmiş olacaktır.

Menâkıb'daki ilk rivayet yeryüzünün yedi iklime taksim edildiği, Irak ve Bağdat'ın bu iklim tasnifindeki konumu hakkında olup, söz konusu rivayet aynı ibarelerle *Muntazam*'da da yer almaktadır. Arasındaki farklara gelince; *Muntazam*'daki rivayet Hatîb el-Bağdâdî'den nakledilirken, *Menâkıb*'da herhangi bir râvi ismi zikredilmemiştir. Ayrıca *Muntazam*'daki rivayette iklimlerin arka arkaya sıralandığı, "Bu iklimlerin ilki Hint beldeleri iklimidir, ikinci iklim Hicaz iklimidir" cümlesinde görüldüğü gibi iklim kelimesi her defasında tekrar edilmiştir. *Menâkıb*'da ise iklimler, "Birinci iklim Hint beldeleri, ikin-

cisi Hicaz, üçüncüsü Mısır...” şeklinde sıra sayısına göre kısaltılarak verilmiştir³².

İki kaynak arasındaki bu karşılaştırma *Menâkıb*'in telif usulü hakkında son derece önemli ip uçları vermektedir. Birincisi, daha sonraki rivayetlerde işaret edileceği üzere, *Menâkıb*'da rivayetlerin kaynakları konumundaki senet bölümü ya hiç verilmemiş ya da çok kısa tutulmuştur. İkincisi yukarıda iklim kelimesi özelinde işaret edildiği üzere rivayet metninde anlamı bozmayan kısaltmalar yapılmıştır. Üçüncüsü rivayet lafızları muhafaza edilmiş, yorumlanmamıştır. *Menâkıb*'in telif usulüne dair ortaya çıkan bu üç karine, *Muntazam* ile *Menâkıb* metinleri arasındaki yakın ilişkiyi açıkça göstermektedir.

“Irak'ın Methi” başlığı altında nakledilen hadis metninin İbnü'l-Cevzî'nin diğer eserlerinde geçmediğini, fakat söz konusu hadisin sahih olduğu kabul edilen versiyonunun İbnü'l-Cevzî'nin *Câmiü'l-Mesânîd Li'bni'l-Cevzî* adlı eserinde farklı bir metin ve senet zinciriyle geçtiği görülmektedir. *Menâkıb*'da geçen ve ilk bölümü sahih kaynaklarındaki rivayetlerle örtüşen hadis metninin ikinci bölümü mevzu kabul edilmektedir. *Menâkıb*'daki hadis metni şu şekildedir:

*Muâz b. Cebel'den*³³ rivayet olunduğuna göre O, Hz. Peygamber'in -salât ve selâm onun üzerine olsun-: “Allah'ım sâ'ımızı³⁴, müddümüzü³⁵ [yani tahıl ölçeklerimizi], Şam'ımızı, Yemen'imizi ve Hicaz'ımızı bize bereketli kıl!” dediğini söyledi. Yine şöyle de-

³² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/70; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 4.

³³ Sahabenin önde gelenlerindedir. Hz. Peygamber hicretin 9. Yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Muâz'ı Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla göndermiştir. Bk. M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/338-339.

³⁴ Bir ağırlık ölçü birimi olan sâ' genellikle tahıl gibi hububatın ölçüğü olarak kullanılır. “Kezâlik şol nesnedir ki onunla bir nesne ölçülüp keyl olunur ki o dört müddür ve her müdd iki yüz altmış dirhemdir [1 müdd=260 dirhem], pes sâ' bin kırk [1 sâ'=1040 dirhem] dirhem olur. Bk. Vankulu Mehmed Mehmed b. Mustafa el-Vânî, *Vankulu Lügati*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 1375.

³⁵ Müdd, bir ağırlık ölçü birimi olup iki yüz altmış dirhemdir. “Bir nev' kiledir ki o bir ritl ve sülüs-i ritldir, ehl-i Hicâz katında ve iki ritldir ehl-i 'Irâk katında ve bir sâ' dört müddür.” Bk. Mehmed b. Mustafa el-Vânî, *Vankulu Lügati*, 624.

vam etti: “Bunun üzerine bir adam ayağa kalktı ve “Ey Allah’ın elçisi! Irak’ımızı?” dedi. Fakat Hz. Peygamber bir şey söylemedi. İkinci gün Hz. Peygamber yine aynı sözleri söyledi. Aynı adam yine ayağa kalkarak, “Ey Allah’ın elçisi! Irak’ımızı?” dedi. Fakat Hz. Peygamber yine bir şey söylemedi. Üçüncü gün Hz. Peygamber yine aynı şeyleri söyledi ve yine aynı adam ayağa kalkarak “Ey Allah’ın elçisi! Irak’ımızı?” dedi. Hz. Peygamber -salât ve selâm onun üzerine olsun- yine sustu bir şey söylemedi. Adam ağlayarak geri döndü. Bunun üzerine Nebi -salât ve selâm onun üzerine olsun- onu yanına çağırarak, “Sen Irak’tan mısın?” dedi. O da, “Evet” yanıtı verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Babam İbrahim onları hak dine davet etmek istediğinde Allah ona, ‘Bunu yapma zira ben ilmimin hazinelerini onlara verdim, onların kalplerine rahmetimi yerleştirdim.’ sözlerini vahyetmiştir” buyurdu³⁶.

³⁶ Hadis kaynaklarında buna benzer bir hadis kaydedilmektedir; ancak hadisin *Menâkıb’* da nakledilen metninde özellikle “Ve Irak’ımız?” sorusuna kadar olan ilk kısmının sahih olduğu görüşü ağır basmaktadır ki hadisin bu ilk kısmı İbn Ömer ve diğerlerinden nakledilmiştir. Ancak rivayetin devamında yer alan, Irak’ı övmeye yönelik ifadelerin hadis metnine sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Zira hadisin sahih kabul edilen versiyonlarında, ikinci kısım Irak’ı övmeye yönelik olmayıp tam tersine zemmetmeye yöneliktir. Depremeler, fitneler ve şeytanın boynuzlarının Irak’tan çıkacağı yönünde olumsuz bir mana taşımaktadır. Taberânî şöyle nakleder: Nebî (s.a.v.), “Allah’ım sâr’mızı, müddümüzü bereketli kıl! Mekke’mizi, Medîne’mizi mübarek kıl. Şam’ımızı ve Yemen’imizi mübarek kıl” diye dua etti. Orada bulunan topluluktan bir adam, ‘Ey Allah’ın nebisi Irak’ımız! dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Şüphesiz şeytanın boyunuzu oradadır. Fitne oradadır. Cefa doğudadır.” buyurdu. Bk. Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* (Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 12/84; Bu hadis metni *Mir’âtü’z-Zamân*’da *Menâkıb’*’da geçtiği şekliyle tam olarak uyumludur. Bk. Ebü’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî Sibt İbnü’l-Cevzi, *Mir’âtü’z-zâmân fi tevârîhi’l-a’yân*, ed. Muhammed Berekat - Kâmil Muhammed el-Hâtır (Dimâşk: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2013), 1/58. *Menâkıb’*’daki bu rivayetin en erken versiyonunun Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd’*’ında geçtiği görülmektedir. Bu durum *Menâkıb’*’daki metnin kaynağı konusunda bize açık bir referans oluşturmaktadır. Zira *Menâkıb’* büyük oranda *Târîhu Bağdâd’*’ı takip etmektedir. *Târîhu Bağdâd’*’da geçen hadisin senet zincirindeki Halîmî’nin “mütthem bi’l-kizb” (yalancılıkla itham edilmiş) olması, hadisin bu şeklinin hadis ilmi açısından problemliliğini açık göstermektedir. Bu sebeple hadisin bu formu “mevzû” (uydurma) kabul edilmiştir. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân, *el-İrâk fi’l-ehâdis ve âsâri’l-fiten* (Dubai: Mektebetü’l-Furkân, 2004), 25-34.

Menâkib' daki bu hadis ile İbnü'l-Cevzî'nin *Câmiü'l-Mesânîd'* de³⁷ naklettiği hadisin ilk kısmının birbirine benzediği, ikinci kısmının ise tamamen farklı olduğu görülmektedir. Aynı hadisin bir benzeri İbnü'l-Cevzî'nin Mekke ve Medine'nin faziletlerine dair kaleme aldığı *Müsîrü'l-Ğarâmi's-Sâkin ilâ Eşrefi'l-Emâkin*³⁸ adlı eserinde geçmekle birlikte, rivayet zincirlerinin farklı olduğu, bu sonuncu eserde yer alan hadiste sadece Medine şehrinin konu edildiği görülmektedir. Rivayet şu şekildedir:

*Müslim bize şöyle rivayet etti, Kuteybe, Mâlik b. Enes'ten, O Süheyl b. Ebî Sâlih'ten, O da babasından Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletti: "İnsanlar [yılın] ilk meyvesini gördükleri vakit onu Nebî'ye (s.a.v.) getirirlerdi. Resûlullâh (s.a.v.) o ilk ürünü alınca şöyle dedi: 'Allâh'ım! ürünlerimizi bize bereketli kıl. Medînemizi bize mübarek kıl; sâımızı ve müddümüzü bize mübarek kıl. Allah'ım! İbrahim aleyhisselam senin kulun, elçin, dostun ve peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O Mekke için sana dua etti. Ben de onun Mekke için ettiği duanın bir mislini ve ona bahşettiğini Medine için istiyorum.'"*³⁹

Yukarıdaki iki hadis metni arasındaki farklılık açıkça görülmektedir. Başlangıç kısımları birbirine benzeyen bu hadisin özellikle *Menâkib'* da geçen ve Irak'ı övmeye yönelik olarak uydurulduğu anlaşılan formunun İbnü'l-Cevzî gibi müdekkik ve münekkid bir hadisçi tarafından kullanılmasının mümkün olamayacağı görüşü *Menâkib'* in İbnü'l-Cevzî'ye nispet edilmeyeceği noktasında delil gösterilmiştir. Ancak *Menâkib'* daki rivayetin kaynağı konumunda bulunan ve İbnü'l-Cevzî'den önce hadisçi kimliğiyle meşhur olan Hatîb el-Bağdâdî'nin Bağdat tarihi üzerine kaleme aldığı eserde bu hadisi naklettiğini gözden kaçırmamak gerekir⁴⁰. Zira Hatîb'in eserinde, hadis ilmi açısından problemliler dahil olmak üzere Bağdat ve Irak'a dair tüm rivayetlerin bir araya getirildiği ve Bağdat üzerine yazılan kitaplarda bu rivayetlerin hadis

³⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Câmiü'l-mesânîd* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 5/505.

³⁸ Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Müsîrü'l-ğarâmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1995), 457.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Câmiü'l-mesânîd*, 5/504-505.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/52.

ilmi açınsından problemlili olup olmadığı tartışılmaksızın kullanıldığına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Menâkıb' da Irak'ın methi başlığı altında zikredilen hadisten sonra Hz. Ömer'in Ka'b el-Ahbâr'a gönderdiği mektup rivayetine yer verilmiştir. İbn Âişe'den nakledilen bu rivayet *Muntazam'* da aynı ibarelerle fakat uzun senet zinciriyle yer almıştır. Dolayısıyla *Menâkıb'* da rivayetin senet zincirinin kısaltılarak tek raviye indirildiği, asıl metninde ihtisar yapılmadığı görülmektedir⁴¹ ki *Menâkıb* ile *Muntazam* arasında tam bir örtüşme olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bağdat adının menşei hakkındaki başlık altında yer alan 7 rivayetin tamamı *Târîhu Bağdâd'* dan nakledilmiş olup bu rivayetlerin ilk altısına *Muntazam'* da rastlanmamaktadır. Yedinci sırada yer alan ve Irak'ın fethi sırasında Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'nin (ö. 15/636)⁴² Bağdat Panayırı'na (Sûku Bağdâd) düzenlediği baskın hakkındaki rivayete *Muntazam'* da yer verilmiştir. *Muntazam'* da "Zikrû Kıssati Bağdâd"⁴³ başlığı altında yer alan rivayet, *Menâkıb'* da herhangi bir ravi ismi zikredilmeden kaydedilmiştir. *Muntazam'* daki rivayet metni *Târîhu Bağdâd'* daki metin ile büyük oranda örtüşürken, *Menâkıb'* da rivayetin özetlendiği görülmektedir. Aynı rivayetin *Târîhu Bağdâd'* daki formunun son cümlesi, "O (Müsennâ b. Hârise), Ebû Bekir es-Sıddîk zamanında Farslarla savaşanların ilkidir." *Menâkıb'* daki rivayetin tam orta kısmında yer almaktadır⁴⁴. *Târîhu Bağdâd'* da ve *Muntazam'* da bu rivayetin senet zincirinde, Muhammed b. Ahmed b. Rızk el-Bezzâr, Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan es-Savvâf, Hasan b. Ali el-Kattân, İsmail b. İsa el-Attâr, İshâk b. Bişr Ebu Huzeyfe, İbn İshak, Ubeydullah isimleri zikredilirken *Menâkıb'* da hiçbir râvi ismi verilmemiştir. Aynı rivayet *Muntazam'* da 360 kelimededen meydana gelirken, *Menâkıb'* da 156 kelimededen ibarettir. *Muntazam* ile

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 5; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/71.

⁴² İsrail Balcı, "Müsennâ b. Hârise", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/88-89.

⁴³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l ümem* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 4/149-151.

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/53-54; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 6-7.

*Menâkib'*daki rivayetlerin kelime sayıları *Menâkib'*daki rivayetin muhtasar formda sunulduğuna açık bir kanıt oluşturmaktadır. Ancak bu durum rivayeti ihtisar edenin İbnü'l-Cevzî mi, yoksa eseri nakleden kişi mi olduğunu açıklayamamaktadır.

Bağdat şehrinin kurulduğu arazi hakkındaki “Bağdâdiyyün rivayeti” *Menâkib'*da kısa senet zinciriyle verilirken *Muntazam'*da aynı rivayetin uzun bir senet zinciriyle nakledildiği görülmektedir. Fakat rivayet metninde herhangi bir kısaltma bulunmamaktadır⁴⁵. Her iki kaynaktaki rivayet de Ahmed b. Humeyd b. Cebele'den nakledilmiştir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kuracağı yeni şehir için yer arayışlarını konu edinen ve Miklâs rivayeti olarak bilinen meşhur anlatının *Menâkib'*daki şekli *Muntazam'*daki rivayetin kısa formudur. *Muntazam'*daki metin ise *Taberî Tarihi'*ndeki rivayetle örtüşmektedir⁴⁶. *Menâkib'*da ve *Muntazam'*da senet kısmı aynı olup, haber Süleyman b. Mücalid'e dayandırılmıştır. Ancak rivayet metni *Muntazam'*dan daha kısadır. Aynı rivayet *Menâkib'*da 379 kelime iken, *Muntazam'*da 465 kelimedir.

Sarayın inşası başlığı altındaki rivayetler *Muntazam* ve *Târîhu Bağdâd'*daki rivayetlerle büyük oranda aynıdır. Ancak sarayın yeşil kubbesinin alem kısmında bulunduğu ifade edilen mızrak taşıyan atlı süvari formundaki heykelin betimlemesini ihtiva eden rivayet⁴⁷ ile meşhur yeşil kubbenin çökmesi hakkındaki rivayetlerin senet kısımları *Menâkib'*da yer almamaktadır⁴⁸. Sonuç olarak *Menâkib'*da Altın Kapı Sarayı (Bâbü'z-zeheb) hakkındaki rivayetlerin senet kısımlarının “denilir ki” (kîle), “rivayet olunur ki” (ruviye) şeklinde kısaltılması dışında *Muntazam* ve *Târîhu Bağdâd* ile örtüşükleri görülmektedir.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Menâkibu Bağdâd*, 7; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/70.

⁴⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387), 8/50, 615; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/71-72.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/93; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/78.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/93; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/14.

Muntazam' da Huld Sarayı'nın inşasının, Medînetü'l-Mansûr'daki çarşıların Kerh'e taşınması kararının uygulandığı 20 Cemâziyelevvel 165 (16 Ağustos 762) tarihinden bir ay on bir gün sonra başladığı haber verilirken, *Menâkıb'*deki rivayet herhangi bir tarih ya da kaynak içermemektedir. Öte yandan *Menâkıb'*deki rivayetin üslubu ve kelimeleri *Muntazam'*deki rivayetten daha çok *Târîhu Bağdâd'*deki rivayetle benzerlik göstermektedir⁴⁹.

Rusâfe'nin inşasını konu alan rivayete gelince, *Menâkıb'*deki rivayet "151 (768/769) yılında Mansûr doğu yakasında oğlu Mehdî için Rusâfe'yi inşa etmeye başladı" cümlesiyle başlarken, *Muntazam'*deki rivayette "Bu yıl Mansûr doğu yakasında oğlu Mehdî için Rusâfe'yi inşa etmeye başladı" şeklinde yılı belirtmeden nakletmiştir⁵⁰. İki metin arasındaki bu farklılığı *Menâkıb'*ı nakleden kişinin tasarrufu olarak görmek mümkün olduğu gibi eserin orijinal metninde *Muntazam'*dakinden farklı olarak böyle bir farklılık tercih edilmiş de olabilir. Dolayısıyla bu tür bulgular *Menâkıb'*ı İbnü'l-Cevzî'den bir başkasına atfetmek için yeterli kanıt sunmamaktadır. Zira iki kaynak arasındaki benzerlik farklılıklarından daha fazladır.

Kerh çarşılarının kurulması hakkındaki rivayete gelince, öncelikle *Muntazam'* da bu rivayetin senet zincirinde *Târîhu Bağdâd'* da olduğu gibi Muhammed b. Halef ve Hâris b. Ebî Üsâme isimlerine yer verilmiştir. *Menâkıb'*deki rivayetin başında ise herhangi bir ravi ismi bulunmamaktadır. Ayrıca rivayet metni kısaltılarak nakledilmiştir. *Menâkıb* metninde nasıl bir kısaltma yapıldığını bu rivayetten alınan aşağıdaki örnek bir cümleyle göstermek mümkündür.

لما فرغ المنصور من	مدينة السلام وصير	الأسواق	في طاقات مدينته	من كل جانب ⁵¹
لما فرغ المنصور من	مدينته وصير	الأسواق	فيها	من كل جانب ⁵²

Aynı rivayetin iki ayrı kaynaktan yukarıdaki uzun ve kısa formları, *Menâkıb'* da yapılan ihtisarı gözler önüne sermektedir. *Muntazam'*deki

⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/95.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 12; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/149.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/194.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 13.

“Medînetü’s-Selâm” ibaresi *Menâkib*’da Mansûr zamirine atfedilerek ifade edilmiştir. Dolayısıyla *Muntazam*’da “Mansûr Medînetü’s-Selâm’ı tamamlayınca...” şeklinde başlayan cümle *Menâkib*’da “Mansûr şehrini tamamlayınca...” şeklinde kısaltılmıştır. Aynı cümledeki “şehirdeki kemerlerin çarşılar haline getirdi” ifadesinin *Menâkib*’da “orayı çarşılar haline getirdi” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Buradaki kısaltma yönteminin birçok rivayette uygulandığını söylemek mümkündür ve bu durum *Menâkib*’ın muhtasar bir eser olduğu yönündeki kanaati haklı çıkarmaktadır. Ancak hatırlatmakta fayda var ki, bu ihtisarı kimin yaptığını kesin bir biçimde ortaya koymak mümkün değildir. Zira bunu İbnü’l-Cevzî’nin yapmamış olduğunu ispat edemeyiz. Bununla birlikte aynı rivayetin *Muntazam*’da ayrıntılı, *Menâkib*’da ise özet halde bulunması, *Menâkib*’ı nakleden ismini bilmediğimiz şahsın, *Menâkib*’ı ihtisar etmiş olması ihtimalinin bulunduğu da ifade edilmelidir.

Menâkib’da Kerh çarşılarının inşası başlığı altında yer alan başka bir rivayeti senet zincirinin kısaltılması konusuna örnek olarak göstermek yerinde olacaktır. *Târîhu Bağdâd*’da ve aynı senet zinciriyle *Muntazam*’da geçen bu rivayet *Menâkib*’da sadece Ebü’l-Aynâ ismi zikredilerek nakledilmiştir. *Menâkib*’daki rivayetin senet zincirinde yapılan kısaltma aşağıda gösterilmiştir.

- “Bize Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan el-Müeddib haber verdi: Bana Cürcan’da İbrahim b. Abdullah b. İbrahim eş-Şattî haber verdi: Bize Ebû İshâk el-Hüceymî, Ebü’l-Aynâ’nın şöyle dediğini bildirdi...”⁵³
- “Bize Abdurrahman b. Muhammed (İbnü’l-Cevzî) haber verdi: Bize Ahmed b. Ali b. Sâbit (Hatîb el-Bağdâdî): Bize Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan el-Müeddib haber verdi: Bana Cürcan’da İbrahim b. Abdullah b. İbrahim eş-Şattî haber verdi: Bize Ebû İshâk el-Hüceymî, Ebü’l-Aynâ’nın şöyle dediğini bildirdi...”⁵⁴
- “Ebü’l-Aynâ şöyle dedi...”⁵⁵

Ebû Ca’fer el-Mansûr’un halifeliği (754-775)⁵⁶ zamanında Bağdat’a gelen Bizans elçisi hakkında bilgi veren rivayetin senet zincirinde, *Târîhu Bağdâd*’da

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/97.

⁵⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi’l-mülûk ve’l-ümem*, 1412/1992, 8/78.

⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, *Menâkibu Bağdâd*, 14.

4 ravi, *Muntazam'* da 6 ravi, *Menâkıb'* da ise 1 ravi ismi verilmiştir. Aynı haberin üç ayrı kaynaktaki râvilerini gösteren yukarıdaki senet zinciri karşılaştırması, *Menâkıb'* in muhtasar bir metin olduğunu açıkça göstermektedir.

Menâkıbu Bağdâd' in bölüm başlıkları altında yer alan rivayetlerin her birini *Târîhu Bağdâd* ve *Muntazam'* daki orijinal formlarının senet ve metin kısımlarını karşılaştırmaya devam ettiğimizde, İbn Akıl rivayeti ve 614, 646, 645 yıllarındaki meydana gelen sel felaketleri dışında, *Menâkıb'* da yer alan rivayetlerin tamamının *Târîhu Bağdâd'* da ve *Muntazam'* da daha uzun formlarının yer aldığı görülmektedir. Bu veriler, *Menâkıbu Bağdâd'* ı muhtasar bir eser olarak nitelenmek için güçlü bir referans noktası oluşturmaktadır. Ayrıca 7/13. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ismini bilmediğimiz nâkilin bu kitabı ihtisar edip etmediğini kesin olarak söylemek mümkün değilse de, meçhul şahsın esere bazı ilaveler yaptığı yukarıda verilen üç farklı yıla ait taşkın haberlerinden anlaşılmaktadır. *Menâkıb'* daki bazı rivayetlerin *Muntazam* ve *Târîhu Bağdâd'* daki versiyonlarıyla karşılaştırılmasından sonra, *Menâkıb'* in İbnü'l-Cevzî' den başkasına ait olduğunu iddia edenlerin ortaya koydukları kanıtların değerlendirilmesine geçebiliriz.

Menâkıb' da fasıl başlığını taşıyan son dört bölümden hemen önce gelen Bağdat'ın mezarlıkları başlığına altında nakledilen bilgilerin tamamı *Târîhu Bağdâd'* daki rivayetlerin özeti mahiyetindedir⁵⁷. Örneğin Kureyş Kabristanı' na tek bir cümle ile atıfta bulunulduktan sonra Şam Kapısı Mezarlığı konusuna geçilmektedir. Mezarlıkların sıralaması da *Târîhu Bağdâd* ile uyumludur. *Târîhu Bağdâd'* daki iki rivayetin *Menâkıb'* daki bu bölümde ravi zincirleri kullanılmaksızın muhtasar olarak tek rivayet içinde nakledildiği de göze çarpmaktadır⁵⁸.

Fasıl başlığını taşıyan 18. bölümde, bölüm sonundaki manzum ibarelerle birlikte toplam on iki rivayet bulunmaktadır. Altıncı sırada yer alan Bağdat halkı ve alimlerinin letafeti, zerafeti hakkındaki senetsiz rivayet haricindeki tüm rivayetler *Târîhu Bağdâd'* in "Bâbü'l-Mahfûz min Menâkıbu Bağdâd ve

⁵⁶ Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5-6.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 28-30.

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/132.

Fadlihâ ve Zikri'l-Me'sûr min Mehâsini Ahlâki Ehlihâ" başlığı altında bulunan rivayetlerin senetsiz ve çoğunlukla muhtasar formlarıdır⁵⁹. Metin boyunca Bağdat'ın menâkıbı konusuna hasredilmiş rivayetlerin tamamının bu bölümde toplandığı görülmektedir. Söz konusu bölüm özelinde eserin İbnü'l-Cevzî'ye ya da bir başkasına ait olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. Zira bu rivayetler İbnü'l-Cevzî tarafından esere dahil edilmiş olabileceği gibi eseri nakleden kişi tarafından sonradan ilave edilmiş de olabilir. Kitabın başından sonuna kadar takip edilen, rivayetlerin senet bölümleri ve metin kısımlarının kısaltılması usulünün bu bölümdeki rivayetlerde uygulandığı görülmektedir. Üslup da bu noktada bize bilgi sağlamaz, zira rivayet edilen metinler kısaltılmış olsa da yorumlanmamıştır. Son olarak bu bölümdeki rivayetlerin uzun senet zincirine sahip formlarının Muntazam'da kaydedilmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Muntazam'da Târîhu Bağdâd rivayetleri tüm detaylarıyla birlikte verilirken, aynı rivayetlerin *Menâkıb'da* senetsiz veya tek bir ravi ismiyle, rivayet metninin ise muhtasar formda ve bazen farklı ibarelerle nakledildiği görülür. *Menâkıb'da*, "Hükemâdan biri, dünya bir çöldür, Bağdad onun başşehridir." şeklinde yer alan rivayetin *Târîhu Bağdâd'da* daha uzun ve senetli hali şu şekilde nakledilmiştir: "Bana Ahmed b. Ebî Tâhir'in şöyle dediği bildirildi: Bir adama Bağdat'ı nasıl buldun? diye sorulmuş. O da: Yeryüzü tamamen çöldür, Bağdat ise onun ortasındaki vahadır demiştir."

Fasıl başlığını taşıyan 19. bölüm ise mahalleler konusunun tekmilesi mesabesinde. Bölüm başlığı altındaki üç rivayetin ikisi Hilâl es-Sâbî'den nakledilmiştir. Bu bölümdeki rivayetler Bağdat'ın harap olan mahalleleri hakkındaki haberleri ihtiva etmektedir. Fasıl başlığını taşıyan 20. bölüme gelince, bu bölümde Bağdat'ta yaşanan büyük sel felaketleri ve Medâin şehri olmak üzere iki farklı konu etrafındaki rivayetlerin bir ara getirildiği görülmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraki tarihlerde vuku bulan taşkınlar hakkındaki bilgiler bu bölümde bulunmaktadır. Esas itibarıyla bölümün kendi içinde bir bütünlük arz etmediği görülür. Taşkın haberlerini Medain hakkındaki rivayetlerle bir araya getirmenin mantığı anlaşılammaktadır. 21. bölümde yer alan rivayete gelince, burası bir buldan eserinden derlenmiş izlenimi vermek-

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 30-33.

tedir. Bağdat'ın diğer şehir ve beldelerden üstünlüğüne işaret edilerek, önemli bazı merkezlerin havası, suyu, meyvesi ve toprağının insan yaşamına elverişsiz ve zararlı yönlerine temas edilmiştir.

4. İddialar ve Cevaplar

Sıbt İbnü'l-Cevzî, dedesi İbnü'l-Cevzî'nin yaklaşık 250 eser kaleme aldığı, Hz. Peygamber, sahâbiler, zâhitler, sâlihler ve ashâb-ı hadîs gibi muhtelif kişi ve toplulukların meziyet ve erdemlerine dair menâkıb türünde 23 eser kaleme aldığını belirtir⁶⁰. Şehirlerin faziletine dair ise iki eser verdiğini, bunlardan ilkinin *Fezâilü Kuds*, ikincisinin *Tenvîrü'l-Ğabeş fi Fazli's-Sûdân ve'l-Habeş* başlığının taşıdığını belirtir. Ancak *Menâkıb*'ı bu eserler arasında zikretmez. Sıbt, *Menâkıbu Bağdâd*'ı dedesinin "Tarih ve Siyer" alanlarına dair eserleri arasında zikretmiştir⁶¹. Bu durum, günümüzdeki *Menâkıbu Bağdâd* ile Sıbt'ın listesindeki eserin içerik olarak farklı olduklarına delil gösterilmiştir⁶². Bu iddiaya göre, Sıbt'ın listesinde yer alan *Menâkıbu Bağdâd* halifeler ve salihlerin biyografilerini kronolojik olarak ele alan bir eser olup, günümüze ulaşan *Menâkıbu Bağdâd* gibi Bağdat'ın fiziki yapısını, mahallelerini ya da önemli mimari yapılarını ele alan bir eser değildi.

Öncelikle bu iddiayı kabul etmek mümkün değildir. Zira Sıbt, listede adını zikrettiği bu eserin içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Fakat İbnü'l-Cevzî'nin bizatihi kendisi *Muntazam*'da İbn Akıl'ın Bağdat şehri hakkındaki rivayetini *Menâkıbu Bağdâd* adlı eserinde naklettiğini bildirmektedir⁶³. Bu kayıt *Menâkıb*'ın otantik metnindeki İbn Akil rivayetinin Bağdat'ın fiziki yapısı hakkında olduğunu açıkça kanıtlar. Bu sebeple, *Menâkıbu Bağdâd*'ın içeriğinin salihlerin menkıbelerinden meydana geldiği iddiası doğru olamaz. Yukarıdaki iddia ayrıca şu bakımlardan da tutarsızdır. Sıbt'ın liste-

⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, dedesinin menâkıb türünde toplam 23 eser kaleme aldığını kaydetmiştir. Ancak verdiği listede 22 eser bulunmaktadır. Bk. Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdi Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zâmân fi tevârîhi'l-a'yân*, ed. Muhammed Berekât - Kâmil Muhammed el-Hâtır (Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 22/98.

⁶¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zâmân fi tevârîhi'l-a'yân*, 22/96.

⁶² Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 140.

⁶³ وقد كان أبو الوفاء بن عقيل يصف ما شاهد من بغداد، وهذا عند خرابها وذهاب أهلها، فيذكر العجائب، وقد ذكرت ذلك في «مناقب بغداد» İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/85.

sindeki tarih ve siyer tasnifinde yer alan bu eser fezail literatürüyle karakterize olan menâkıb kelimesini içeren bir başlık taşımaktadır. Söz konusu iddia doğru olsaydı başlığında menâkıb kelimesi geçen bir eserin bu kategoriye dahil edilmemesi gerekirdi. Ayrıca şehirlerin faziletlerine dair yazılan eserlerde yıl esaslı tarih anlatısından ziyade, genelde şehirlerin fiziki yapılarında meydana gelen değişiklikler belirli konu başlıkları altında ele alınır. Son olarak Hatib el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdad'* ı gibi şehir odaklı biyografik sözlükler, içerik olarak yıllık vukuatın anlatıldığı tarih kitaplarından tamamen farklı bir telif türü olduğu halde başlıklarında tarih kelimesini taşımaktadır. Sonuç olarak, Sibt'in listesinde *Menâkıb'*in tarih ve siyer grubundaki eserler arasında zikredilmiş olması, eserin içeriği hakkında kesin bir sonuç çıkarmayı mümkün kılmamaktadır.

Sibt'in *Mir'âtü'z-Zamân'*ında, İbn Receb'in *Tabakâtü'l-Hanâbile'*sinde ve Zehebî'nin *Târîhü'l-İslâm'*ında *Menâkıbu Bağdâd'*in "tek cilt" (mücellled vâhid) olduğu belirtilmektedir. Günümüzde *Menâkıbu Bağdâd'* adını taşıyan eser ise risale boyutunda olup cilt olarak nitelenecek hacme sahip değildir. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'ye ait olamaz⁶⁴. Günümüzdeki metnin İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu Bağdâd'*inin muhtasarı olduğu yönündeki Mustafa Cevad'ın görüşü de muhtemelen "tek cilt" ibaresine dayanmaktadır. Bu iddiaya karşı öncelikle bir eserin tek cilt olarak nitelenmesi onun hacmi konusunda bize bilgi veremeyeceği öncülüyle karşılık vermek gerekir. Günümüzdeki *Menâkıb* metninin tek cilt halinde bulunması tarihi kayıtlarla uyumsuzluğu değil uyumu yansıtır. Ayrıca bu durum metnin ihtisar edilip edilmediği konusunda da kesin bilgi sunmaz. Şayet İbnü'l-Cevzî'nin eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda, *Menâkıbu Bağdâd'*in birden fazla ciltten oluştuğunu belirtilmiş olsaydı, bu durumda günümüzdeki metnin ihtisar edildiği kanaati kabul edilebilir bir iddia olabilirdi. Ya da bunun tam tersi, günümüze ulaşan metin birkaç ciltten ibaret olsaydı bu durumda *Menâkıbu Bağdâd'*in otantik metnine, onu hüviyet-i asliyesinden çıkaracak düzeyde ilave yapılmış olduğu ileri sürülebilirdi. Sonuç olarak günümüze ulaşan *Menâkıbu Bağdâd'* metninde İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait tek bir cümlelerin yer alması, onu başkasının eseri yapacak düzeyde bir iddia için oldukça zayıf bir hareket noktasıdır.

⁶⁴ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 147.

*Menâkıbu Bağdâd'*ın günümüze ulaşmış olan versiyonunun İbnü'l-Cevzî'nin hayatı, bilgi seviği seviyesi, diğer eserleriyle uyuşmayan özellikler taşıdığı iddiasına gelince; bu iddia söz konusu metinlerin karşılaştırılmasında uyumdan çok uyumsuzluğu aramaya odaklanıldığıının kanıtı niteliğindedir. Ayrıca Hanbelî mezhebinden olması sebebiyle, İbnü'l-Cevzî'yi mutasavvıflara karşı bir kişilik olarak konumlandırmak ideolojik bir yaklaşımı içermektedir. Eğer İbnü'l-Cevzî, mutasavvıflara karşı olsaydı, bu tutumu sebebiyle onlar hakkında eserler yazmaması gerekirdi. Halbuki İbnü'l-Cevzî'nin menâkıb türünde verdiği eserler arasında, *Menâkıbü'l-Hasan el-Basrî*, *Menâkıbu Süfyân es-Sevrî*, *Menâkıbu Bişr el-Hâfi*, *Menâkıbü'l-Fudayl b. İyâz* gibi erken dönem zahit ve sufilerin üstünlüklerine hasredilmiş kitaplar bulunmaktadır⁶⁵.

*Menâkıb'*ın günümüze ulaşan metninde İbnü'l-Cevzî'nin vaaz meclisleri hakkında hiçbir bilginin bulunmaması, *Menâkıb* ile İbnü'l-Cevzî arasındaki irtibatın zayıflığına işaret kabul edilmiştir⁶⁶. Bu esasen sorgulamaya değer bir iddia olmakla birlikte, *Menâkıb'*ın içerik ve metod yönünden böyle bir bilgiyi içermesinin zorunlu olmadığı açıktır. Ayrıca türü ve konusu itibariyle *Menâkıb*, ne hadis ravilerinin hoca ve öğrencilerini tespit etmeyi amaçlayan "rical ilmîne" hasredilmiş bir eser, ne de muhaddislerin meclislerini konu alan "mecalis" türüne bir örnektir.

İbnü'l-Cevzî *Muntazam'*da, kendisinden ders aldığı hocaların oturdukları sokak, mahalle ya da defnedildikleri mezarlık geçtiğinde onlara işaret ederken, *Menâkıbu Bağdâd'*da ise bu noktada hiçbir referans bulunmadığı görülmektedir⁶⁷. Bu dikkate değer bir eleştiri olmakla birlikte, *Muntazam'*ın özellikle Bağdat şehrine hasredilmiş olan müstakil bölümünde de bu hususlara işaret edilmediğini belirtmek gerekir⁶⁸. İbnü'l-Cevzî *Muntazam'*da kendisi ya da hocalarıyla alakalı bilgileri ilgili yılların havadisi arasına serpiştirmiştir. Ayrıca *Menâkıb'*da İbnü'l-Cevzî'nin mahallelerin isimlerini zikretmeyi gerekli görmediği açıkça belirtilmiştir ki bu da Bağdat'taki mahalleler ve sokaklar hakkındaki kendi tecrübelerini yazmamasının en önemli sebeplerinden biri konumundadır. Dolayısıyla *Menâkıb'*ın orijinal metninde dahi Bağdat'ın ma-

⁶⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zâmân fi tevârîhi'l-a'yân*, 22/98.

⁶⁶ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 157.

⁶⁷ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 157.

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/69.

hallerinin tâdât edilmediği, İbnü'l-Cevzî'nin bundan sarfı nazar ettiği açıkça belirtildiğinden, kendisi ya da hocalarının oturduğu sokaklara, mahallelere bu bağlamda işaret etmemiş olması daha anlaşılır bir sebep olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bu durum günümüzdeki metnin İbnü'l-Cevzî'den başkasına nispet edilmesi için geçerli bir kanıt teşkil etmemektedir. Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin kendisiyle ilgili haberlere *Muntazam*'ın son cildinde yer verilmesi ve bu anlatıda "İbnü'l-Cevzî'nin Bedr Kapısı'nda Müminlerin emirinin huzurunda kurduğu meclisler" cümlesi örneğinde görüldüğü üzere, İbnü'l-Cevzî'den üçüncü tekil şahıs olarak söz edilmesi, bu bilgilerin otobiyografi olmadığını yani kendisinden sonraki birileri tarafından kaleme alındığı izlenimi uyandırmaktadır. Fakat aynı ciltte, İbnü'l-Cevzî'nin kendi dilinden, "3 Muharrem (570) Pazar günü Derbü Dînâr'daki medresemde ders vermeye başladım. O gün çeşitli fen ve ilim dallarında 14 ders yaptım." şeklinde bir cümle yer almaktadır. Ancak ifade etmek gerekir ki bu bilgiyi 570 senesi havadisi içinde, Bâbü'l-Basra ile Kerh ahali arasında cereyan eden kavga başlığı altında vermektedir ki, bunu tarihi bir vaka olarak not ettiği anlamına gelir. Halbuki *Menâkıbu Bağdâd* gibi *hitat* türü eserlerde haberlerin verilme şekli *Muntazam*'da olduğundan tamamen farklıdır. Sonuç olarak İbnü'l-Cevzî'nin Bağdat'taki medreseleri, vaaz meclisleri ve diğer mekanlarla irtibatını gösteren *Muntazam*'daki haberlerin *Menâkıb*'da zikredilmemiş olması, *Menâkıb*'ı İbnü'l-Cevzî'den başkasına nispet etmek için bir kanıt teşkil edemez.

Menâkıb'da geçen yer adlarının *Muntazam*'daki yer adlarıyla çeliştiği iddiasına gelince, bu fahiş bir hatadan ibarettir. Âl Fettâh, Bağdat'ın doğu ve batı yakalarında aynı adı taşıyan iki farklı çarşının aynı yerler olduğunu vehmine kapılarak *Muntazam* ile *Menâkıb* metinlerinin çeliştiği şeklinde yanlış bir yorumda bulunmuştur⁶⁹. *Muntazam*'da 566/1170 yılı havadisi arasında zikredilen aşağıdaki haberde yer alan Esâkife ile *Menâkıb*'da Bağdat'ın henüz kuruuluş yıllarına ait başka bir habere konu olan Esâkife birbiriyle karşılatırmıştır.

"Bugünlerde Kaymaz, Dârü'l-Hilâfe'deki evinden (surun arkasındaki) Esâkife dükkânları (dekâkinü'l-esâkife) tarafına bakan bir kapı açtırdı ve buraya demir bir kapı koydu..."⁷⁰

⁶⁹ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 152.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/197.

“Dârü'l-Bittîh Çarşısı Kerh'teki Derbü'l-Esâkife olarak bilinen sokağa nakledilmeden önce bu sokak Derbü'z-Zeyyâtın olarak bilinmekteydi.”⁷¹

Karşılaştırılan bu iki rivayetten ilki 566/1170 yılına olup, Bağdat'ın doğu yakasında Dârü'l-Hilâfe surlarına açılan bir kapı hakkındadır ve kapının ayakkabıcı dükkanlarının bulunduğu sokak (Dekâkinü'l-Esâkife) tarafına açıldığı belirtilmiştir. Halbuki *Menâkıb*'daki rivayet şehrin batı yakasında yer alan Kerh Çarşısı'ndaki bir sokağın zeytinyağcılardan ayakkabıcılara dönmesi hakkında olup kuruluş dönemi Bağdat'ına dairedir ve bu iki rivayete konu olan ayakkabıcılar çarşısı arasında yaklaşık 300 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır, ki bu Âl Fettâh'ın iddiasının temelsiz olduğunu açıkça gösterir.

Muntazam ile *Menâkıb* metinlerinde aynı olaya dair tarih kayıtlarının bir-biriyle sözde uyumsuzluğu, bu iki metnin aynı yazara ait olamayacağı iddiasının delilleri arasında zikredilmiştir. Ancak söz konusu iddia için verilen örneklerin birbirleriyle uyum içinde olduğu görülmektedir. *Muntazam*'da Mescidü Dâri'r-Rakîk'de Cuma namazı kılınmasına izin verildiği tarih 5 Zilkade 572 (11 Mayıs 1177) olarak geçerken⁷², *Menâkıb*'da gün belirtilmeden Zilkade 572 olarak gösterilmiş⁷³ olması ve yine *Muntazam*'da İbnü'l-Me'mûn Mescidi'nde Cuma namazı kılınmasına 572 yılı Cemaziyevvel ayında izin verildiği kaydedilirken, *Menâkıb*'da aynı cami kastedilerek Kasr-ı İsa'daki mescitte Cuma namazı kılınmasına 572 yılı sonunda izin verildiğinin belirtilmiştir⁷⁴. Camilerin hakkındaki bu rivayetler *Menâkıb* ile *Muntazam* metinleri arasındaki çelişkilerin bir kanıtı olarak sunulmuştur. Ancak *Muntazam*'da Dârü'r-Rakîk⁷⁵ Mescidi'nin Cuma camii statüsü kazanmasıyla ilgili haberleri kontrol ettiğimizde izinle alakalı ilk haberde 8 Cemâziyelevvel tarihinin verildiği, ikinci haberde ise sadece Cemaziyevvel ayının zikredildiği görülmektedir. Burada *Muntazam* ile *Menâkıb* arasında bir ihtilaftan söz etmek yerine bir örtüşmenin olduğu görülür. Ayrıca bu haberlerin neredeyse aynı bağlamda

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 14.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l ümem*, 1412/1992, 8/231.

⁷³ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 23.

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 23.

⁷⁵ *Muntazam*'da esasen Mescidü Dârü'd-Dakîk yani un pazarı, un kapanı mescidi şeklinde geçmektedir.

Muntazam' da ve *Menâkıb'* da geçmesi iki metin arasındaki paralelliği göstermektedir. *Muntazam'* da İbnü'l-Me'mûn Mescidi, *Menâkıb'* da ise "Mescidün bi-Kasrı İsa" şeklinde, ilkinde caminin adıyla diğerinde mekanıyla tarif edildiğini göstermektedir. Bu aynı zamanda *Menâkıb* müellifinin İbnü'l-Cevzî olduğuna işaret kabul edilebilir. Zira bu mescidin aynı zamanda Kasr-ı İsa'daki mescit olarak bilindiğini ifade etmektedir.

Menâkıbu Bağdâd' da, *Muntazam'* da olduğu gibi olayların kronolojik bir sırayla ele alınmadığı ve *Muntazam* gibi sistematik bir eseri kaleme alan İbnü'l-Cevzî gibi bir alimin *Menâkıb* gibi kronolojik olmayan bir eser telif etmiş olmayacağı yönündeki görüşe gelince, bu görüş iki farklı telif türü arasındaki farkı görmezden gelen bir yaklaşıma yansır. Tarihi haberlerin yıl esasına göre kaydedildiği vekâyinâme türünde eser yazan bir müellifin şehir tarihi türünde kaleme aldığı başka bir eserinde, aynı metodu takip etmesinin bir zorunluluk olmadığı açıktır. Ayrıca vekâyinâme türündeki eserler, mahalleler, köprüler, mezarlıklar gibi konu başlıkları altında ele alınan şehir tarihlerinden plan, dil ve üslup bakımından bütünüyle farklı yazım türleridir. Sonuç olarak *Muntazam* gibi sistematik bir eser telif eden bir yazarın *Menâkıbu Bağdâd* gibi bir eser kaleme alamayacağını söylemenin tutarlı bir tarafı bulunmamaktadır.

Mescitlere Cuma camii statüsü verilmesiyle ilgili *Muntazam'*daki bir rivayetin sonunda "Bağdat'ta bir yılda iki yeni cami olmuştur" ibaresi bulunurken⁷⁶, aynı olay hakkında *Menâkıb'*da bu camilerden birinde Cuma namazı kılınmasına fukahanın fetvası şartıyla izin verildiğinin ilave bilgi olarak belirtilmiş olması iki metin arasında bir çelişki unsuru olarak değerlendirilmiştir⁷⁷. Ancak aynı olaya dair her iki metindeki rivayetlerin sonunda bulunan bu kısımlar çelişmediği gibi, aslında birbirini destekler mahiyettedir. *Muntazam'*da bu gelişme hayretle karşılanırken, *Menâkıb'*da bu mescitlere cami statüsü verilmesinin detaylarına yer verilmiş. Bu İbnü'l-Cevzî'nin iki kitabı arasındaki bağlam farkıyla rahatlıkla açıklanabilecek bir durumdur. İddia edilen aksine, *Menâkıb'*daki fazla bilgi ve detaylar bu metnin İbnü'l-Cevzî'den başkasına ait olabileceği noktasında delil teşkil etmemektedir⁷⁸.

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 1412/1992, 8/231.

⁷⁷ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 152.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Bağdâd*, 23.

Menâkıbu Bağdâd ile *Muntazam* arasındaki çelişki bulunduğu iddialardan biri de Kasr-ı İsa Mahallesi'ndeki mescidin Cuma camiine tahviliyle ilgilidir. İddiaya göre İbnü'l-Cevzî, Şafiîlerle Hanbelîler arasındaki çekişme sebebiyle muasırı olan Ebü'l-Muzaffer Hasan'ın (578/1182) Kasr-ı İsa'daki mescidi Cuma camiine tahvili bilgisine *Muntazam*'da yer vermemiştir. *Menâkıb*'da bu camiyle ilgili haberde bu zatın isminin zikredilmesi ise *Menâkıb* müellifinin Şâfiî olabileceğine delil kabul edilmiştir⁷⁹. Bu iddianın doğru olabilmesi için *Muntazam*'da Şâfiîlere dair haberlerin kasıtlı bir biçimde verilmediğinin ve bu tutumun Hanbelîlerle Şâfiîler arasındaki mücadeleden kaynaklandığının daha geniş örnek grubuyla kanıtlanmasını gerektirmektedir. Öte yandan *Menâkıb*'da Berâsâ Mescidi'nin camiye tahvili konusunda Emir Beckem'in ismini zikretmesi⁸⁰, *Menâkıb* müellifinin Emir Beckem'in mezhebi görüşlerini tasdik ettiği anlamına gelmemektedir. Sonuç olarak bir mezhebin muhalifi olmak o mezhep ve taraftarları üzerine yazmayı engelleyen bir durum olarak görülemeyeceğinden söz konusu iddianın tutarsızlığı ortadadır.

Muntazam ile *Menâkıb* metnlerinin çeliştiği iddialarından bir diğeri Mansûr Camii hakkındadır. *Muntazam*'da İbnü'l-Cevzî'nin Mansûr Camii'deki vaaz meclislerine atıfta bulunulduğu halde, *Menâkıb*'daki Mansûr Camii anlatısında İbnü'l-Cevzî'nin camiyle irtibatına hiçbir surette işaret edilmemiş olması, caminin daha çok Cuma günleri kalabalık halk kitleleriyle dolup taşıdığı ve geniş bahçesinin bir tür teferrüçgâh olduğuna işaret edilmesi *Menâkıb*'ın İbnü'l-Cevzî'nin eseri olamayacağına kanıt kabul edilmiştir. Cami hakkındaki bu iki farklı bilginin, bu eserlerin müelliflerinin farklı kültürel çevrelere mensup olmalarıyla açıklanabileceği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre *Menâkıb*'ın müellifi ulemadan olmayan orta tabakaya mensup birisidir. Bu bilginin doğru olabilmesi için *Menâkıb*'da geçen diğer Cuma camilerinde verilen derslere ve düzenlenen meclislere dair bilginin bulunması gerekir. Ancak camilerde yapılan dini ve gayri-dini içerikli eğitim faaliyetleri hakkında *Menâkıb*'da herhangi bir atfa rastlanmamaktadır. Sonuç olarak *Menâkıb*'daki Mansûr Camii anlatısında kurumun İbnü'l-Cevzî ile irtibatına yer verilmemiş olması, onu İbnü'l-Cevzî'den başkasına nispet etmeyi gerektirecek bir kanıt oluşturamaz.

⁷⁹ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 157.

⁸⁰ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 157.

İbnü'l-Cevzî'nin hayatında ve vaaz kariyerinde son derece önemli konumda bulunan Saray Camii (Câmiü'l-Kasr) ve Harbiyye Camilerine *Menâkıb* metninde diğer mescit ve camilere nazaran daha fazla detay verilmesi gerekirken son derece sathi bilgilerle zikredilmesi de *Menâkıb*'ın İbnü'l-Cevzî'den başkasına ait olduğuna delil teşkil ettiği iddia edilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin hayatıyla irtibatlı sokaklar, mahalleler ya da camilerin tamamının böyle bir eserde ayrı ayrı gösterilmesi bu eseri bir şehir tarihi olmaktan başka bir noktaya taşırdı. Dolayısıyla ileri sürülen bu iddianın da tutarlı olmadığını söylemek yeterlidir⁸¹.

İbnü'l-Cevzî 524/1129 senesinde Tâc Sarayı'nın halifenin emriyle yıkıldığı bilgisine *Muntazam*'da yer verirken *Menâkıb*'da bununla ilgili tek bir cümleye yer vermemesi ve aynı yıla ait başka bir haberi nakletmesi *Menâkıb*'ın İbnü'l-Cevzî'ye ait olamayacağına delil gösterilmiş. *Menâkıb*'daki 524/1129 senesine ait haberde Behrûz el-Hâdim'in Muharrim mahallesini ve Sultan Camii'ni tamir ettirmesi bilgisine yer verilmesi, *Menâkıb* müellifinin İbnü'l-Cevzî olmadığına işaret kabul edilmiştir. Ancak bir yazarın iki farklı eserinde aynı yıla ait olayı aynı şekilde kaydetmesinin zorunlu olduğu söylenemez. Dolayısıyla *Menâkıb*'ı başka bir yazara nispet etmek için bir kanıt oluşturamaz⁸².

Âl Fettâh, *Menâkıb*'da geçen Akabe Mescidi hakkındaki haberin *Muntazam*'da bulunmadığını da başka bir kanıt olarak sunmakla birlikte, *Muntazam*'da Ömer b. Behlika et-Tahhân adlı şahsın cami inşa ettirdiği kaydedilmiştir. *Muntazam*'da bu şahsın Akabe Camii'ni inşa ettirdiği bilgisi geçtiği gibi yaptıran kişinin adı ve yıl bilgisi uyum içinde olduğundan bu iddianın da tutarlı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Menâkıb ile *Muntazam* metinleri arasındaki üslup farklılığı bağlamında ileri sürülen iddiaların da yine bu iki eserin telif amacı, planı ve türü itibarıyla farklı olmaları gerektiğini dikkate almamaktan kaynaklandığı görülmektedir. Dini ilimlerdeki şöhretinin yanı sıra tarih yazarlığıyla da meşhur olan İbnü'l-Cevzî'nin kendine mahsus bir üslubu ve inşa ettiği metinlerin ortak bazı noktaları bulunmaktadır. Bu ortak noktalardan her biri de yazarın kültürünü ve konuya olan ilgi düzeyini yansıtır. Fakat İbnü'l-Cevzî'nin tarihe dair meşhur

⁸¹ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbnü'l-Cevzî", 157.

⁸² Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbnü'l-Cevzî", 157.

eseri *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*'i ile menâkıb türünde kaleme aldığı *Menâkıbu Bağdâd, Fedâilü Kuds* gibi eserleri arasında üsluptan öte tür farklılığının bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira yazarın kendisinden önce teşekkül etmiş türde bir eser kaleme alması, üslubunu da büyük oranda belirlemektedir. Zira menâkıb-fezâil türü eserlerde nakledilen haberler rivayet formunda olduğundan, rivayetlerin nakledilmesinde muayyen bir üslup aramak zaten doğru olmayacaktır. Bu tür eserlerde üslup rivayetlerin kendi içindeki aranabilir, müellifin kendi dönemine dair yazdıkları dışında, rivayetlerden oluşan metnin bütününde bir üslup takip etmek neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla üslup üzerinden bir iddiayı temellendirmek başlı başına tutarsız bir yaklaşımdır.

Menâkıb' da geçen, "... Bağdat'ta Allah'ın veli kullarından dört kişinin kabri var. Onlar [Bağdat] halkını her türlü belaya karşı korur." şeklindeki rivayeti İbnü'l-Cevzî gibi bir alimin kabul etmesi ve nakletmesinin imkânsız olduğu, zira kendisinin sufilere ve tasavvufa karşı olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelî, sufilerin ise daha çok Şâfiî olduğu ve yine bu iki fıkıh ekolü arasında da rekabet bulunduğu ifade edilerek, "Allah'ın velileri" hakkındaki bu rivayeti İbnü'l-Cevzî gibi bir zatın kitabına almayacağı ifade edilmiştir⁸³. Bu düşünceye göre İbnü'l-Cevzî'nin *Muntazam*'da Ma'rûf el-Kerhî, Seri es-Sakatî gibi zahit ve mutasavvıflar hakkında bilgi vermemesi gerekirdi. Halbuki, *Muntazam*'ın birçok yerinde Bağdat'ın büyük zahitleri hakkında biyografik bilgilerin bulunduğu görülür. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa ve mutasavvıflara düşman olduğu ve o yüzden bu fırka hakkında eserinde bilgi vermeyeceği iddiası kabul edilemez. Sonuç olarak *Menâkıb'*daki bu rivayetin İbnü'l-Cevzî gibi bir alim tarafından kabul edilemeyeceği iddiası temelsizdir ve *Menâkıb'*ın başka bir yazara ait olduğu iddiasına delil teşkil etmemektedir. Bu iddianın bir diğer yönü ise İbnü'l-Cevzî ile Abdülkâdir Geylânî'nin torunu Abdüsselam arasındaki derin husumete dayandırılmıştır. Söz konusu husumet sebebiyle İbnü'l-Cevzî ömrünün son yıllarında 5 yıl Vâsit'te sürgün ve hapis hayatı yaşamış, oğlu Yûsuf'un halifenin annesi Zümrüd Hâtun nezdindeki şefaahat girişimleri sayesinde affedilmiş, görevleri ve itibarı iade edilmiş halde serbest bırakılmasından yaklaşık bir yıl

⁸³ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 157.

sonra Bağdat'ta vefat etmiştir. Bu husumet İbnü'l-Cevzî'nin tüm tasavvuf erbabına düşmanlığı şeklinde yorumlanırsa yanlış bir sonuca götürür. Dolayısıyla Abdülkâdir Geylânî'nin oğlu ile aralarındaki husumeti genellememek gerekir⁸⁴.

Bu bağlamda Bâbü'z-Zeheb Sarayı'nın kubbesinin alem kısmında bulunduğu ifade edilen ve rüzgara göre yön değiştiren mızraklı süvari heykelinin mızrağının işaret ettiği cihetten halifeye karşı bir isyan patlak vereceği hakkındaki rivayetin de İbnü'l-Cevzî gibi münekkid bir alim tarafından kabul edilmeyeceği ve dolayısıyla eserinde böyle zayıf bir rivayete yer vermeyeceği ileri sürülmüştür. Ancak bu rivayetler İbnü'l-Cevzî'nin *Muntazam'*nda geçtiği gibi onun en önemli kaynakları arasında yer alan Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd'*nda geçmektedir. Söz konusu rivayetin *Muntazam'*da geçiyor olması böyle bir iddianın temelsiz olduğunu açıkça göstermektedir. Netice itibariyle İbnü'l-Cevzî gibi dini ilimlerde yetkin bir alimin Hatîb'in *Târîh'*inde verdiği sufi türbeleri ve ziyaretleri konusundaki anlatıya ya da Mansûr'un kubbesindeki mızraklı heykele dair haberlere itibar etmesinin mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle *Menâkıb'*daki bilgilerin İbnü'l-Cevzî tarafından yazılamayacağı sonucu çıkarılamaz. Zira bu durumda *Menâkıb'*daki rivayetlerle aynı içeriğe sahip *Muntazam'*daki bilgilerin de İbnü'l-Cevzî'ye ait olamayacağını kabul etmek gerekir. Halbuki *Menâkıb'*daki bilgilerin neredeyse tamamı *Muntazam'*da mevcuttur.

*Menâkıbu Bağdâd'*da Bağdat'ın muhtelif dönemlerine dair *Târîhu Bağdâd'*dan nakledilmiş hamam sayıları hakkındaki mübalağalı bilginin İbnü'l-Cevzî gibi dikkatli bir alim tarafından kabul edilmesi ve nakledilmesinin imkânsız olduğu ifade edilerek, *Menâkıb'*in İbnü'l-Cevzî'ye ait olamayacağı iddiası bağlamında örnek gösterilmiştir. Açıkçası bu bilgiyi içeren rivayet İbnü'l-Fakîh'in *Büldân'*nda ve Hatîb'in *Târîhu Bağdâd'*nda bizzat bu rivayetleri nakleden müellifler tarafından mübalağalı bulunduğu halde yine de kaydedilmiştir. Bu husus hıtat türü eserlerde rivayetlerin naklinde daha serbest davranmanın mümkün olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin Hatîb el-

⁸⁴ İbnü'l-Cevzî ile Abdülkâdir Geylânî'nin torunu Abdüsselâm arasındaki husumetin detayları için bk. Halil İbrahim Hançabab, "Nâsır-Lidînillâh Dönemi Abbâsî Vezirleri (575-622/1180-1225)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 416.

Bağdâdî *Târîhu Bağdâd'*ında naklettiği ve zayıf bulduğu bu rivayeti diğer eserlerinde vermemiştir. Mevcut mülahazalar ışığında bunun usulle ilgili bir yaklaşım problemi olduğu söylenebilir, ancak *Menâkıb'*ı bir başkasına nispet etmek için ikna edici bir kanıt teşkil edemez.

*Menâkıbu Bağdâd'*ın başlangıcında besmele, hamdele ya da müellife ait bir mukaddime bulunmamaktadır. Bu ise İbnü'l-Cevzî'nin telif ettiği eserlerde görülmeyen bir hususiyettir. Onun eserleri genellikle besmeleyle başlar, ardından hamdele, salve cümleleri gelir. Daha sonra sırasıyla sebab-i telif, kitabın iç başlıkları ve fasıllarının arz edildiği bölümler sistematik olarak verilir. Halbuki *Menâkıbu Bağdâd'*ın mevcut metni "Nakaltü min *Kitâbi Menâkıbi Bağdâd'...*" şeklinde başlamaktadır. Bu giriş cümlesi, eserin İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonra ismi bilinmeyen bir şahıs tarafından nakledildiği hususunda şüpheye mahal bırakmayacak düzeyde açık bir kanıt teşkil eder. Öte yandan bu ilk cümle, mahalleler bahsinde İbnü'l-Cevzî'nin mahalle isimlerini zikretmekten sarfı nazar ettiğini belirten cümle ve *Muntazam'*daki İbn Akil rivayetine yapılan referans, elimizdeki *Menâkıbu Bağdâd* metninin asli hüviyeti itibarıyla İbnü'l-Cevzî'nin orijinal eserinin nakledilmesinden ibaret olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Günümüze ulaşan metnin *Menâkıbu Bağdâd'*ın muhtasarı olduğu şeklindeki Mustafa Cevad'ın yorumunu haklı çıkarabilecek karineler bulunmakla birlikte, yukarıda temas edilen ilk cümlede söz konusu naklin ihtisaren olduğu yönünde bir kayıt bulunmamasına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Eseri nakleden kişi eğer bu cümlede özet bir biçimde (ihtisaren) naklettiğini ifade etmiş olsaydı bunu kabul etmek makul olurdu. Ancak yine de özellikle *Târîhu Bağdâd'*dan yapılan nakillerin rivayet zincirlerinin bir ya da iki raviye indirilmesi ve bazı uzun rivayetlerin önemli kelimeleri alınarak kısa formlarının oluşturulması ve bu şekilde aktarılması eserin nakli sırasında ihtisar edilmiş olabileceği ihtimalini mümkün kılmaktadır. Ayrıca *Menâkıb* metnini *Muntazam'*daki Bağdat tarihine dair müstakil anlatı ile karşılaştırdığımızda, rivayet metinleri olmasa da senet zincirlerinin kısaltıldığı açıkça görülmektedir.

Eserle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, İbnü'l-Cevzî'nin *Muntazam'*da "Bunu *Menâkıbu Bağdâd'*da anlattım..." ifadelerine yer vermiş olmasıdır. Bu cümle *Menâkıb'*ın *Muntazam'*dan önce veya *Muntazam'*ın ilgili cildinin yazımından önce kaleme aldığını gösterir.

Sonuç

*Menâkıbu Bağdâd'*ın müellifinin kimliğiyle ilgili öne sürülen iddiaların değerlendirilmesi, metnin *Muntazam* metni ile çeşitli yönlerden karşılaştırıp incelenmesinden sonra, bu eserin İbnü'l-Cevzî'ye aidiyeti konusunda en ufak bir şüphenin bulunmadığı sonucuna ulaştığımızı öncelikle ifade etmek gerekir. Ancak eserin günümüze ulaşan formu İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonra esere küçük bazı ilaveler yapmış olan 7/13. yüzyılda yaşamış ismi bilinmeyen bir müellifin elinden çıkmıştır. Esere son dokunuşu yapan kişinin, yaptığı ilavelerin miktarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. İbnü'l-Cevzî'nin eserini ihtisar edip etmediğini tespit etmek de mevcut bilgiler ışığında imkansızdır. Eğer *Menâkıbu Bağdâd'*ın İbnü'l-Cevzî'nin elinden çıkmış olan orijinal nüshasından yapılmış bazı nakillerine ulaşılabilseydi, elimizdeki kitabın otantik metnin muhtasar formu olup olmadığı noktasında kesin bir hüküm vermemiz mümkün olabilirdi. Ancak mevcut haliyle karineler üzerinden çıkarımda bulunmak durumundayız.

İlk cümledeki nakil bilgisini içeren ibareyle mahallelerin isimlerinin zikredilmesi bahsinde, İbnü'l-Cevzî'nin tüm mahallelerin isimlerini zikretmeye lüzum görmediği bilgisini içeren cümle, metnin yarısından fazlasını oluşturan mahalleler konusuna kadarki kısmın İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğu noktasında açık bir kanıt teşkil etmektedir. Ayrıca, *Muntazam'*da İbn Akil rivayeti hakkında İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgi, İbn Akil rivayetinin *Menâkıb'*ın orijinal formundan alındığını açıkça göstermektedir. İbn Akil rivayetinden sonraki fasılların İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıb'*ından alındığını ispat etmemizi sağlayacak bir veri bulunmamakla birlikte, vefat tarihine kadar olan haberlerin İbnü'l-Cevzî tarafından yazılmış olduğunu kabul etmek gerekir. Geriye sadece Bağdat'ta meydana gelen üç ayrı sel haberini ihtiva eden ve sadece bir cümleden ibaret olan haber kalmaktadır ki bu cümlelerin de eserin günümüze ulaşmasını sağlayan 7/13. yüzyıl müellifi tarafından ilave edildiği anlaşılır. Eserle ilgili ulaştığımız bilgi ve bulguların değerlendirilmesinin sonucu olarak, *Menâkıbu Bağdâd'*ı İbnü'l-Cevzî'den başka bir müellife atfetmenin mümkün olmadığı açık bir biçimde ortaya çıktığını tekrar vurgulamak gerekir.

*Menâkıbu Bağdâd'*ın İbnü'l-Cevzî'ye ait olmadığına dair ileri sürülen iddialar çeşitli açılardan ele alınmıştır. İlk olarak, eserin tek cilt olarak nitelendi-

rilmesinin⁸⁵ sayfa sayısı hakkında kesin bir bilgi sunmadığı ve müellifini belirlemek için güvenilir bir bilgi olarak kullanılamayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca günümüze ulaşan eserin risale hacminde olması, onun İbnü'l-Cevzî'ye olma-dığı noktasında kanıt teşkil edemeyeceği ortaya konmuştur.

Öncelikle, *Menâkıbu Bağdâd*'ın ilk cümlesinde, İbnü'l-Cevzî'nin aynı adlı eserinden nakil yapıldığının belirtilmesi, bu noktada ileri sürülen iddianın aksine, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğunu doğrulayan bir referans olarak değerlendirilmelidir. Metinde İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraki tarihlere ait bilgiler bulunması durumu, eserin ona ait olmadığını kanıtlamayacağı açıktır⁸⁶. İbn Havkal'ın "Sûretü'l-Arz" adlı eserinde, vefatından yaklaşık yüz yıl sonrasına ait 550/1155 yılı Sevad bölgesi vergi miktarına yer verilmiş olmasına rağmen, eser yine de ona ait kabul edilmektedir.

El-Muntazam'da Bağdat'ın meşhur ribâtları, türbeleri, medreseleri ve önemli yapıları hakkında bilgi bulunmasına karşın *Menâkıbu Bağdâd*'da bu tür bilgilere yer verilmemiş olmasının, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olmadığını kanıtlayamayacağı da açıktır⁸⁷. Zira, bir yazarın hacimli bir eserinde sunduğu bilgilere, dar hacimli bir başka eserinde aynı detaylarla yer vermesinin beklenmemesi gerekmektedir. Ayrıca eserde kronolojik bir anlatı izlenmemesi durumunun, İbnü'l-Cevzî'nin böyle bir eseri yazamayacağı anlamına gelemeyeceği açıktır⁸⁸. Zira, Şehir tarihleri tematik olarak yazıldığından kronolojik bir anlatıyı gerektirmez. Bu nedenle, *Menâkıbu Bağdâd*'ın kronolojik olmayan yapısı, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olmadığını kanıtlamada yetersiz bir argümandır.

Menâkıb'daki bazı bilgilerin *Muntazam*'da aynı konudaki bilgilerle uyumadığı iddiasına gelince⁸⁹, bu iddia için sunulan delillerin birbiriyle çelişmediği çok açıktır. Örneğin, Sûku'l-Esâkife isimindeki iki ayrı çarşının aynı yerler olduğu zannedilmiş ve *Menâkıb* müellifinin İbnü'l-Cevzî'den daha bilgisiz biri olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu da söz konusu iddianın sahibi olan Âl

⁸⁵ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 146.

⁸⁶ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 163.

⁸⁷ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 158.

⁸⁸ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 154.

⁸⁹ Âl Fettâh, "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî", 152-155.

Fettâh'ın Bağdat'ın tarihi topografyası hakkında yeterli bilgi sahibi olmamasından kaynaklanan bir sorundur.

Menâkıbu Bağdâd adlı eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olmadığına dair ileri sürülen iddialar detaylı bir şekilde ele alınmış ve bu iddiaların yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Yukarıdaki iddiaları değerlendirdikten sonra, *Menâkıbu Bağdâd*'in İbnü'l-Cevzî'den başka bir yazar tarafından yazılmış olamayacağına dair ayrıca aşağıdaki tespitler yapılmıştır:

İbnü'l-Cevzî'nin *Menâkıbu Bağdâd*'ı dışında aynı adı taşıyan başka bir eser tespit edilememiştir. Bu durum, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğu tezini güçlendirmektedir. Ayrıca *Menâkıbu Bağdâd*'in, İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Ebû Muhammed Yûsuf veya torunu Ebü'l-Ferec Abdurrahman tarafından telif edilmiş olabileceği iddiası herhangi bir tarihi kaynağa dayanmamaktadır. Bu tür iddiaların tarihi bir temele sahip olmaması, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Metin analizinden çıkarılan bir başka sonuç da *Menâkıbu Bağdâd*'da, İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonra hilafet makamına gelen herhangi bir halifenin adının geçmemesidir. Eserde ismi geçen son halife Nâsır-Lidînillâh'tır ve İbnü'l-Cevzî onun döneminde vefat etmiştir. Bu bilgi, eserin İbnü'l-Cevzî tarafından yazıldığını destekler delillerdendir.

Menâkıbu Bağdâd'in muhtasar bir metin olduğunun tespit edilmesi, eserin İbnü'l-Cevzî'ye ait olma ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Çünkü İbnü'l-Cevzî, kendisinden önceki haberleri ihtisar eden bir müellif olarak bilinmektedir. Onun, Zekiler, Ahmaklar ve Dalgınlar gibi tematik kitaplarında rivayetleri çoğunlukla kısaltarak eserlerine dahil ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, kısa ve belirli bir temaya odaklanmış eserler yazan İbnü'l-Cevzî'nin, *Menâkıbu Bağdâd* gibi muhtasar bir eser meydana getirmesi güçlü bir ihtimal olarak karşımıza çıkar.

Metinde İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait tek bilgi, aynı cümle içerisinde Bağdat'ta meydana gelen sel baskınlarıyla alakalı üç tarihin (hicri 614, 646, 654) arka arkaya yazılmasından ibarettir ve eserin başka bir yerinde İbnü'l-Cevzî'nin vefatından sonraya ait bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, eserin İbnü'l-Cevzî tarafından yazıldığına ve sonradan esere bazı ilaveler yapıldığına işaret etmektedir.

Kaynakça

- Âl Fettâh, Şekîb Râşid Beşîr. "Kitâbu Menâkıbu Bağdâd el-mensûb hataen li İbni'l-Cevzî". *Âdâbü'r-Râfideyn* 64 (2012).
- Âl Selmân, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. *el-İrâk fi'l-ehâdis ve âsâri'l-fiten*. Dubai: Mektebetü'l-Furkân, 2004.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/180-188, 2013.
- Alûcî, Abdulhamîd. *Müellefâtü İbni'l-Cevzî*. Bağdat: Şirketü Dâri'l-Cumhûriyye li'n-Neşr ve't-Tâb', 1. Basım, 1965.
- Balcı, İsrâfil. "Müsennâ b. Hârise". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bozkurt, Nahide. "Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Muhammed Behcet el-Eserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/510-512. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ganîme, Yusuf. "Müellifü Menâkıbu Bağdâd". *Lügatü'l-Arab* 4/5 (1926), 274.
- Hançabay, Halil İbrahim. "Nâsır-Lidînillâh Dönemi Abbâsî Vezirleri (575-622/1180-1225)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 391-429.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417.
- İbni'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Müsîrü'l-ğarâmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- İbni'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Menâkıbu Bağdâd*. ed. Muhammed Behcet el-Eserî. Bağdat: Matbaatu Dârü's-Selâm, 1924.
- İbni'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Câmiü'l-mesânîd*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l ümem.* 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Fuvatî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed. *Menâkıbu Bağdâd.* ed. Muhammed Abdullah Kadehât. Amman: Dâru'l-Fârûk, Birinci Baskı., 2008.
- Kandemir, M. Yaşar. "Muâz b. Cebel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 30/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kesm, Hüsnî. "Cevâb Alâ Suâl". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/10 (1929), 634.
- Makdisi, George. *Hitatu Bağdâd fî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî.* çev. Sâlih Ahmed el-Ali. Bağdat: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2013.
- Makdisi, George. "The Topography of Eleventh Century Bağdâd: Materials and Notes (I)". *Arabica* 6/2 (1959), 178-197.
- Makdisi, George. "The Topography of Eleventh Century Bağdâd: Materials and notes (II)". *Arabica* 6/3 (1959), 281-309.
- Mehmed b. Mustafa el-Vânî, Vankulu Mehmed. *Vankulu Lügati.* ed. Mustafa Koç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskım, 2014.
- Meymenî, Abdülaziz. "Havle kitâbin (Tetimmetü'l-yetîme)". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 8/6 (1928), 367-368.
- Meymenî, Abdülaziz. "Kelime fî kitâbi Menâkıbu Bağdâd". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/2 (1929), 119-120.
- Muhlis, Abdullah. "İbnü'l-Cevzî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/2 (1929), 118-119.
- Özel, Ahmet. "Sâlih Ahmed el-Alî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-2/459-461. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

- Serkis, Yakub Naûm. "İbnü'l-Cevzî ve İbnühû ve Hafîdühû, Müellifü Menâkıbu Bağdâd". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 8/10 (1928), 629-632.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zâmân fi tevârîhi'l-a'yân*. ed. Muhammed Be-rekât - Kâmil Muhammed el-Hâtır. 23 Cilt. Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Şahin, Haşim. "Menâkıbnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/112-114. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tabbâh, Muhammed Râgıb. "Kitâbü Menâkıbu Bağdâd". *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî* 9/7 (1929), 439-440.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.
- Tomar, Cengiz. "İbnü'l-Fuvatî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tomar, Cengiz. "Makdisi, George M." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/430-431. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yiğit, İsmail. "Hitat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.